

Dobra Judit

ÁRGIRUS NYOMAI A SZÉKELYFÖLDÖN AZ ÁRGIRUS-TÉMA A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN

A téma székelyföldi jelenléte és Sepsiszentgyörgy régikönyv-gyűjteményei

Az *Árgirus-história* évszázadokon át az egyik legnépszerűbb magyar olvasmány volt. Olvasottsága, hatása igen jelentős volt a Székelyföldön is. Ha szám-bavesszük a téma székelyföldi nyomait, a térség nagy részét átszövő háló rajzolódik ki, amelynek csomópontjain ott van Marosszékről Marosvásárhely (Teleki–Bolyai Könyvtár) és Ákosfalva, Udvarhelyszékről a Nyikó és a Homoród mente (*Tündér Erzsébet* meséje; a *Czombó-énekeskönyv* kéziratos másolata, a *Bathó-énekeskönyv* utalása), Háromszékről a kézdiszéki Altorja, Nyujtód, a miklósvárszéki Nagyajta, a sepsiszéki Sepsiszentiván és Sepsiszentgyörgy.¹ Városi környezetbe sem csak a közgyűjtemények tevékenysége révén hatolt be a széphistória és az abból kinövő szöveghagyomány: a sepsiszentgyörgyi vásári ponyván való árusítása ugyancsak adatolható a Székely Nemzeti Múzeumban.² Az *Árgirus-história* nyomán született népszerű színi feldolgozások egyikét Sepsiszentgyörgyön be is mutatták 1875-ben.³

További helyszíneket jelöl ki a zenei, illetve dramatikus folklóranyag. E tekintetben Kelemen Lajos a marosszéki Kisgörgényben a bujdosás-jelenetnek a deklamált (Piskolti-féle) szöveggel kísért, 1882-ben gyűjtött dramatizált megjelenítéséről tud.⁴ Kodály Zoltán ugyan nem a Székelyföldön, de a 18–19. században innen kiszármazott bukovinai székelyektől gyűjtött 1914-ben a Piskolti-átírás töredékeire énekelt *Árgirus-nótát*.⁵ Ugyanennek a dallamnak a változatait, de már más szöveggel többen lejegyezték, így Bartók is 1907-ben Csíksjenőfalván.⁶ A *Bujdosik Argyélus...* szövegét viszont más dallamra énekelve egy Istensegítség, tehát ugyancsak Bukovinából származó asszonytól gyűjtötték be 1958-ban.⁷ Átlépve a fikció világába: az *Árgirus*-témához kapcsolódó

Tündérországot 19. századi íróink közül többen vélték megtalálni Erdélyben. A marosszéki származású Aranyosrákosi Székely Sándor 1823-ban megjelent, *A székelyek Erdélyben* című eposzában éppenséggel az *Árgirus*ból ismert csodálatos fát, almát és szűz leányt helyezi a sepsiszéki Kökös mellé, egy kis szigetre, ahol a Feketeügy az Oltba torkollik.⁸

A térben szerteágazó, jellegükben igen sokrétű kapcsolatok – a nyomok – az *Árgirus*-téma hangsúlyos székelyföldi jelenlétét igazolják. Jelen dolgozat a sepsiszentgyörgyi régi (első világháború előtti) könyvtári anyagra, az abban található, a témára vonatkozó nyomtatvány- és kéziratanyságra összpontosít.

Sepsiszentgyörgyön két intézmény, a Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára rendelkezik jelentős régikönyv-gyűjteménnyel. Az *Árgirus*-téma háromszéki (tágabban: székelyföldi) jelenlétét, nyomait kutató vizsgálódás így e két könyvtár anyagából indulhat ki. A Székely Mikó Kollégium könyvtárában az *Árgirus*-széphistóriának egyetlen példánya sincs, a históriát forrásként kezelő művek közül is csupán Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* több kiadása hozzáférhető – a drámai költemény legkorábbi itt föllelhető kiadását a Bajza és Schedel [Toldy] által szerkesztett gyűjteményes kötet tartalmazza.⁹ A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteménye jóval gazdagabb anyagot kínál a vizsgálódás számára: ez a könyvtár nemcsak Gersei *Árgirus*ának 18. századi kiadását, hanem a széphistória három populáris átírását is őrzi, valamint számos további vonatkozó adatot. A különbség minden bizonnyal a két gyűjtemény születésének és rendeltetésének eltérő jellegével magyarázható. Az 1859-ben alapított kollégium könyvtárának alapját néhány csaknem kizárólag tudományos és teológiai munkákat tartalmazó adomány képezte, amikor

¹ L. a továbbiakban.

² Vö. 33. jegyzet.

³ Csóka Sándor társulata, Völgyi József és neje, Kocsis Eszter jutalomjátékául 1875. január 20-án *Argyilus királyfi és aranyhajú Tündér Ilona*. (Nemere, 1875. január 16., V. évf., 5. sz., 20. o. és 1875. január 23., 7. sz., 28. o.)

⁴ Lásd KARDOS Tibor 1967, 387; FARAGÓ József 1974, 432.

⁵ Hadikfalva, Andrásfalva. Kodály is felfigyelt a különös szövegvariánsra, de a Piskolti-féle szöveget Stoll azonosította. I. KODÁLY Zoltán 1921, 26–27; STOLL Béla 1955, 462–463.

⁶ CSOMASZ TÓTH Kálmán 1958, 92. (I235b.)

⁷ SZENDREI Janka – DOBSZAY László – RAJECZKY Benjamin 1979, 110, 174. (F11i.)

⁸ ARANYAS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor 1907, 21, 33–38.

⁹ VÖRÖSMARTY Mihály 1847.

pedig 1882-től már vásárlás útján is gazdagították állományát, főként az oktatás szükségleteihez igazodtak.¹⁰ A több mint százharminc éves (1875-ben alapított) múzeum gazdag könyvtári gyűjteménye viszont már az első évektől kezdődően rendkívül tarka volt. Kéziratok, kódexek,¹¹ régi nyomtatványok, a kutatást segítő szakkönyvek mellett a rendkívül széles körből érkező adományoknak köszönhetően népszerű, populáris olvasmányok is bekerültek ide: kalendáriumok, ponyvakiadványok. Ez a könyvanyag, ha reprezentatív mintát talán nem is jelent, képet adhat a térség olvasói ízléséről.

A Székelyföld és a 17–18. századi forrásértéktű Árgirus-szövegek

Az *Árgirus-história* évszázadokon át a legolvasottabb művek egyike volt. Ezt nem csak a 18. századtól kezdődően fennmaradt számos kiadás¹² jelzi: korai sikerének paradox bizonyítékát éppen a 16. századi példányok hiánya és a kevés (mindössze nyolc) 17. századi szöveg töredékessége szolgáltatja. Az irodalomtörténet-írás ezt egybehangzóan azzal magyarázza, hogy a kéziratos másolatok, illetve a korai nyomtatványok éppen a népszerűség áldozatai lettek: gyakorlatilag ronggyá olvasták őket. Már a 17. századi töredékes példányok igazolják azt is,

hogy a história befogadásának, illetve másolásának és kiadásának nyomai rendkívül tág földrajzi térben mutathatók ki: 1618-ban a Székelyföldön másolták a *Tatrosy-énekeskönyvet*; 1631–1632 körül a nyugat-magyarországi Csepregen nyomtatták azt a példányt, amelynek hat levélnyi töredékét egy könyvtáblából áztatták ki; a felvidéki löcsei nyomtatványok közül pedig három különböző 17. századi kiadás töredékei is előkerültek.¹³

A széphistória kritikai kiadását¹⁴ sajtó alá rendező Stoll Béla összesen hét¹⁵, a hálózati kritikai kiadást szerkesztő Parádi Andrea¹⁶ nyolc 17. századi forrásértékű szöveget említ: az eltérés abból származik, hogy a hálózati kritikai kiadás munkálatai során a *Pápai toldalék* 17. század elején keletkezett, észak-dunántúli kéziratos töredékét is felhasználták a szerkesztők. Az említettek mellett egy 17. századi kolozsvári kiadásról is tudunk: Misztótfalusi Kis Miklós *Mentségének* (1698) egyik utalása¹⁷ bizonyítja, hogy a híres nyomdász kiadta a históriát, de ennek a kiadásnak egyetlen példánya sem került eddig elő.

A 17. századi források közt egyetlen székelyföldi szöveget találunk, ez a kéziratos *Tatrosy-énekeskönyvben* maradt fenn. A széphistóriának azonban ez a legkorábbi¹⁸ ma ismert változata, így csonkasága ellenére is (az 1–436. sort és őrszóként a 437. sor

¹⁰ Vö. CSIKÓS Júlia 1995, 63–64, Uő. 1998.

¹¹ A legértékesebb, ma is a gyűjtemény részét alkotó darab az *Apor-kódex*. A 16. századi anyagot (széphistóriát is) tartalmazó legjelentősebb kéziratos kötet az 1564 és 1576 között másolt *Csereyné-kódex* volt, benne Tinódi Jázón és Medea-históriája, amelyet az első magyar széphistóriaként tart számon irodalomtörténet-írásunk, s az 1579-ben másolt egyik utolsó levélen Balassi Csáki Borbála nevére írott verse (vö. például DÉZSI Lajos 1911, 58–64, HORVÁTH Iván 1983, 77–78). A *Vasady-kódex* később keletkezett, Dézsi Lajos szerint a 17. század különböző évtizedeiben másolták, de anyaga a 16. századot kutató irodalomtörténész számára is értékes: tartalmazta többek között *Szilágyi és Hajmási* históriájának Dézsi szerint a *Csoma-kódexénél* romatlanabb változatát (DÉZSI Lajos 1913, 14–27). A két utóbbi kódex 1945-ben elpusztult, és ma már csupán részletes leírásuk, illetve a RMKT kötetében közzétett szöveganyag áll rendelkezésünkre.

¹² Szinnyei József 35 kiadást sorol fel lexikonában (de ezek közt szerepelnek a Piskolti- és Tatár Péter-féle átdolgozások is), jelen dolgozat előkészítése során, a könyvészeti utalásokat egybevetve és a 20. századot is figyelembe véve mintegy 50 kiadást találtunk, Komlós Tibor pedig csaknem százról beszél az 1749 és 1849 közötti időszakban (KOMLOVSZKI Tibor 1994, 674).

¹³ STOLL Béla 1986; Uő. 1990.

¹⁴ STOLL Béla 1990, 572–573.

¹⁵ Kéziratok szövegforrások: *Tatrosy György-énekeskönyv* (1618), *Sárospataki töredék* (17. század első fele), *Széphistóriák kézirata* (1686). 17. századi nyomtatványok: *Csepregi töredék* (1631–1632 körül), három különböző, Löcsén nyomtatott kiadás töredékei (az elsőt 1628–1632 között, a másodikat és harmadikat a 17. század második felében nyomtatták). Valamennyi 17. száza-

di példány csonka, a széphistória legterjedelmesebb szövegrészzeit a *Széphistóriák kézirata* és a *Tatrosy-énekeskönyv* tartalmazza.

¹⁶ PARÁDI Andrea 2002; GERGEI Albert, PARÁDI Andrea 2005.

¹⁷ „Azzal ócsárlák igyekezetemet, hogy én is csak olyan apróságot, *Argirust, Tékozlót, Asszonyokról való* s egyéb hiábavaló históriákat nyomtatok, és nem amint reménlették, derék könyveket.” (MISZTÓTFALUSI KIS Miklós 1974, 214. – kiemelés a szövegben). Jakó Zsigmond 1974-ben még ezt az elveszett (vagy lappangó) nyomtatványt gondolta a história valószínűleg legkorábbi adatolható kiadásának (JAKÓ Zsigmond 1974, 458).

¹⁸ A Székelyföldön keletkeztek a széphistóriának a szakirodalom által ismertetett legkésőbbi másolatai is. A SzNM-beli két 19. századi szöveg problémáiról – az egyik elpusztult, a másikat ma is a múzeum kézirattára őrzi – a későbbiekben lesz szó. Egy másik, terjedelmes, bár csonka kéziratos másolatát (*Historia Argelus szelelme szép játékjának*) a székelykeresztúri Molnár István Múzeumban található *Czombó-énekeskönyv* őrizte meg, amely a múzeumba egy Nyikó menti településről került be. A história szövegét a 18. század utolsó harmadában, illetve a 19. század elején másolták (1818 előtt, mert a história lapjainak egyikén 1818-ból a *nemes h[omoród] oklándi Bakó János* bejegyzés olvasható, amely az énekeskönyv egyik olvasójának vagy possessorának nevét rögzítette). A szöveg az *Árgirus-história* 164–880. sorát és a 881. sor töredékét tartalmazza, egy szakasz kivételével. Sajnos, a közlésben már a cím és az első sor hibás olvasatú. (Vö. KOCZIÁNY László 1957, 5–42, 173–200, 251.) Az énekeskönyvet Klaniczay Tibor – aki azt a *Bathó-énekeskönyvvel* együtt a székelykeresztúri gyűjteményben felfedezte (DÁVID Gyula – TORDAI Zádor 1956, 279, 282) – azért tekintette jelentősnek, mert anyagát feltételezése szerint régi kéziratok alapján állíthatták össze (KOCZIÁNY László 1957, 12–13).

első szavát tartalmazza) rendkívül jelentős. Másrészt a *Tatrosy-énekeskönyv*beli szövegrész az összesen két terjedelmesebb 17. századi *Árgirus*-kézirát egyike – csupán az 1686-ban lejegyzett *Széphistóriák kézirata*ban olvasható ennél hosszabb, az *Árgirus-história* 1–620. sorát tartalmazó részlet. A *Tatrosy-énekeskönyv*ben három história található: az 1610. évi Keady-féle összeesküvés verses krónikája, valamint az *Apollonius*- és az *Árgirus-história*.¹⁹ A szerzők nevét a kézirat nem tünteti fel, a másolóét és az évszámot viszont igen, innen tudjuk, hogy a szövegeket Tatrosy György jegyezte le, 1618-ban. A kéziratot 1898-ban az abosfalvi (Kisküküllő vármegye) Apor-könyvtárban (báró Apor István könyvtárában) fedezte fel Szádeczky Lajos,²⁰ de székelyföldi eredete gazdagon adatolható. Az énekeskönyvben több bejegyzés található, köztük két possessor, Petrus Adorján és Joannes Cserei neve. Mindkét possessor 17. századi nagyajtai birtokosként azonosítható. Egyikük (Adorján Péter) feltehetőleg az a nagyajtai *Adorian Peter reghi*, aki gyalogrendűként az 1614-es Bethlen-lustrában szerepel,²¹ 1635-ben pedig már csak fia, László lustrál Nagyajtán.²² Cserei János pedig, akitől Szádeczky Lajos szerint a bejegyzések nagy része is származik, legvalószínűbb, hogy a történetíró Cserei Mihály apja (1640–1712).²³

Egy másik bejegyzés három fogott bíró (Péterfi Tamás, Oláh Mihály és Ádám János) nyilatkozatának pár sorát tartalmazza. 1670 körül még nem, de 1680–1683-ban már mindhárman Nagyajtán lustrálnak.²⁴ Ádám János lovas székely Pálmay József családtörténeti kézikönyve²⁵ szerint is 1684-ben jár el bírónaként (akárcsak az énekeskönyvbe bejegyzett esetben²⁶), egy nagyajtai lakosok közti csereügynökben. Az énekeskönyv további sorsát Cserei János

tulajdonos volta alapján valószínűsíthetjük. A Csereiek az utolsó nagyajtai possessoroknak tűnnek: tőlük kerülhetett Apor-kézbe a kézirat (Cserei Jánosnak Apor lány az anyósa,²⁷ és történetíró fia, Cserei Mihály az 1690-es években a nagy birtokszerző-vagyongyűjtő rokon Apor István udvarában tartózkodik – utóbbi az Apor-kódex valószínű megszerzője is). Úgy tűnik, csupán az 1885. évi családi osztozkodáson²⁸ múltott, hogy a *Tatrosy-énekeskönyv*et utóbb nem a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárából írhatták le: a kézirat az Apor-levéltár és -könyvtár egyik részével ekkor került csak Abosfalvára, míg az anyag Altorján hagyott, átmenetileg Köröspatakra is átvitt nagyobbik részét 1911-ben a múzeumban helyezték letétbe, mégpedig özv. br. Apor Gáborné gr. Pálffy Fidéle, a későbbi vértanú győri püspök, (boldog) Apor Vilmos édesanyja.

Ha a 18. századi, forrásértékű szövegeket vizsgáljuk – a Stoll Béla által szerkesztett kritikai kiadás öt nyomtatványt²⁹ vett figyelembe, míg a hálózati kritikai kiadás szerkesztői hatot, ugyanis a forrásértékű szövegek közé sorolták az 1749. évi budai kiadást is³⁰ –, a 17. századi kéziratos forrásokhoz hasonló arányt tapasztalunk: az öt (illetve hat) szöveg közül egy töredék a Székelyföldön, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban található, egy további erdélyi forrást pedig a volt kolozsvári unitárius kollégiumi³¹ könyvtárban őriztek. A széphistória régi erdélyi kiadásairól a Misztótfalusinál olvasható, korábban már említett utaláson kívül semmi bizonyosat nem tudunk. Stoll Béla³² mind a marosvásárhelyi, mind pedig a kolozsvári példány esetében valószínűnek tartja, hogy Erdélyben jelentek meg, Szinnyei pedig még egy további, jóval későbbi, 1861. évi nagyváradai (tehát partiumi) kiadást tart számon szomszédos térségből.

¹⁹ A két utóbbi viszonylag gyakran fordul elő együtt: a *Tatrosy-énekeskönyv* mellett a *Pápai toldalék* három versszakos töredékét is az *Apollonius-história* után jegyezték le, a Ráday-könyvtárból előkerült, 1762 körül nyomtatott példány is egybekötve tartalmazza a két szöveget. A 18. századi Piskolti Istvánnak is két munkájáról tudunk ma mindössze: Szinnyei szerint az *Árgirus-história* mellett éppen az *Apollonius*t dolgozta át, 1804-ben.

²⁰ SZÁDECZKY Lajos 1899, 211–212; DÉZSI Lajos 1914, 313–315.

²¹ SzOkl. Ús. IV 1998, 376.

²² SzOkl. Ús. V 1999, 26–27.

²³ Vö. CSEREY Gábor 2001.

²⁴ SzOkl. Ús. VI 2000, 201; VII 2004, 303, 313; SzOkl. Ús. VIII 2006, 133.

²⁵ PÁLMAY József 2000, I, 11.

²⁶ Az énekeskönyvben olvasható teljes szöveg: „Mű kik az ide alább megírt dologban kézen fogott bírák vagyunk, úgy mint Péterfi Tamás, Oláh Mihály és Ádám János primipilli mindnyájan Miklósvárszékből, Nagyajtán lakók adjuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ez mi levelünknek rendben...” Betűhíven közli: DÉZSI Lajos 1914, 314.

²⁷ PÁLMAY József 2000, I, 104, 106.

²⁸ SZÁDECZKY Lajos 1903, II–III.

²⁹ STOLL Béla 1990, 572–573. A forrásértékű 18. századi kiadások: a Nürnbergben 1720 körül megjelent nyomtatvány; a Ráday-könyvtárban található, 1762 körül kiadott példány; a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban őrzött töredék; a volt kolozsvári unitárius kollégiumi könyvtárban őrzött példány; az 1763-as budai kiadás.

³⁰ PARÁDI Andrea 2002.

³¹ Kocziány a 18. jegyzetben említett *Czombó-énekeskönyv* unitárius jellegét bizonyítja (KOCZIÁNY László 1957, 14). Ugyanezt a felekezeti jelleget tükrözi a szintén a székelykeresztúri Molnár István Múzeumban őrzött *Bathó-énekeskönyv* (18. század), amelynek 99. éneke (az énekeskönyv 225–226. lapján) a szerelmi gyötrelmet a színét feketére váltó fehér hattyú képével is megjeleníti, és amelynek 52. sora Gersei széphistóriájára utal: „Az tündér leány az Argyrusé”. Kocziány azt feltételezi, hogy az utóbbi nagy részének másolója, a Homoród menti Bathó Mihály a kolozsvári unitárius kollégiumban jegyezte le társaival az énekeskönyv anyagát (KOCZIÁNY László 1957, 9–10).

³² STOLL Béla 1986, 116.

Gergei Árgirusa a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtára a téma befogadásának több mint egy évszázadára nyújt rálátást. A gyűjtemény Árgirus-anyaga azt jelzi, hogy a térségben is eleven, népszerű olvasmány volt Gergei műve, illetve azok az újraírások, átdolgozások, amelyek a széphistória szövegéből indultak ki. A könyvtárban őrzött egyik emlékirat azt is megmutatja, miként juthattak hozzá a népszerű olvasmányokhoz a helybeliek és a környék lakói, még a 19. század hatvanas éveinek derekán is. Roediger Lajos³³ a sepsiszentgyörgyi diákeveket felidézve beszámol arról, hogyan árulták a városban hetivásáron a történeteket: „Ebben a gyönyörűséges 1865–66-ik tanévben sok dolog van élénk emlékezetemben. Így a hetivásárról az »Istoria« árus, némelyik karongoló képekkel illusztrálva a földre terített istóriák tartalmát, sőt verklivel kísért dalban adta elő (...). És ott volt kiterítve a sok gyönyörű istória Árgilus királyfiról, Csontos Szikfridről, Tündér Ilonáról, Piroska és a farkasról, A cigányvajda temetése stb. gyönyörűséges olvasmányokról, melynek darabja 2-3 krajcárba került.”³⁵

A széphistóriának két kéziratos másolata is volt a könyvtárban, egy 18. századi, valamint egy 19. századi,³⁵ sajnos 1945-ben mindkettő elpusztult. Anyait tudunk róluk, amennyit a kéziratári anyagot

ismertető és leltározó mikós tanár és múzeumőr Debreczy Sándor adatolt.³⁶ Az egyik a széphistória 1762-ben készült, 238³⁷ versszaknyi (952 sornyi?) másolata volt, a másoló különös álneve pedig Terapontigonopiátágodóriás Pál. A kézirat a nótajelzést is feltüntette: *Oly buval bánattal*. Kár, hogy Debreczy nem mutatja be részletesebben a szöveget, így csak a megadott terjedelem jelzi, hogy az megközelítőleg a história egészét tartalmazta. Pontosabb címét a kéziratári leltárkönyv őrizte meg: *Historia Argirus királyfiról és egy Tündér szüzről*.³⁸ A 19. századi kéziratos változat esetében a versszakok vagy sorok számát sem közli Debreczy leírása. Ismertetéséből annyit tudunk meg, hogy a másolat az 1814-ben Bálint Mihály által másolt kézirat-köteg részét alkotta, a leltárkönyvből pedig a címét: *Historia Ama szép ifjú Argirusról*.³⁹ A cím alapján ez a kéziratos Árgirus azoknak a Gergei-féle ponyvakiadásoknak az alapján készülhetett, amelyeknek a címében (de csakis ott) megjelenik – a Piskolti-féle átírás kontaminációjaként – Tündér Ilona neve.⁴⁰

Ami a nyomtatványokat illeti, a könyvtárban Gergei széphistóriájának egy 18. század végi kiadása található meg. Ez a ponyvakiadás 1887-ben⁴¹ került a múzeumba, a sepsiszentiváni Sándor István adományaként.⁴² A kötet címlapja: *HISTORIA EGY ARGIRUS NEVÜ KIRÁLY FIRÓL, ÉS EGY TÜNDÉR SZÜZ LEÁNYRÓL. Nyomtatott ebben*

³³ Roediger Lajos (Torja, 1854 – Kovászna, 1941) sokoldalú tanár, múzeumőr, néprajzzal, régészettel, geológiával, meteorológiával, fényképezéssel egyaránt foglalkozott (KÓNYA Ádám 1999, 155–156).

³⁴ ROEDIGER Lajos 1999, 162 – kiemelés: D. J.

³⁵ 1944 szeptemberében hatósági utasításra nyugatra menekítettek a múzeum anyagának legértékesebb tárgyait. Összesen 82 ládányi muzeális értéket csomagoltak be, de végül 52 ládát sikerült berakodni, a többit a szerelvény váratlan elindítása miatt már nem tudták az állomásra kiszállítani és vasúti kocsira tenni: 30 láda tartalma így menekült meg. Az elszállított anyag akkor semmisült meg (illetve tűnt el részben), amikor 1945 márciusában a szerelvényt bombatalálat érte Zalaegerszegen. A veszteség a múzeumi könyvtár esetében is jelentős, mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból: az elpusztult ládáknak számottevő levéltári és értékes könyvanyag is volt. Ekkor veszett oda többek között a *Csereyné-* és a *Vasady-kódex* (vö. 11. jegyzet) stb. (BOÉR Hunor 2004a, 49; HEREPEI János 2004, 124–125; BOÉR Hunor 2004b, 175–176, 181–182).

³⁶ 1937–1938-ban ismertette (DEBRECZY Sándor 1937; DEBRECZY, Alexandru 1938), 1939-ben pedig Herepei János igazgató megbízásából külön leltárkönyvet készített a múzeum kéziratáráról.

³⁷ Debreczy magyar nyelvű tanulmányában (DEBRECZY Sándor 1937, 137) 238, míg román nyelvű doktori értekezésében (DEBRECZY, Alexandru 1938, 90) 283 strófa szerepel, de az utóbbi csak sajtóhiba, hisz az első megadott terjedelem rendkívül közel áll a kritikai kiadás (STOLL Béla 1990, 371–401) 243 versszaknyi (972 sornyi) szövegéhez, míg a második jóval meghaladja azt.

³⁸ Kéziratár, I.E.61., *Historia Argirus királyfiról és egy Tündér szüzről*, 1762 (mellette még: Imádságok, 1764).

³⁹ Debreczy itt pontatlan. 1907-ben a csehétfalvi Bálint Jakab adományaként több kéziratos munkát vezetnek be a gyarapodási naplóba. Az 1937-ben ismertetett tételek nemcsak a későbbi leltárban szerepeltek külön, hanem már 1907-ben is (l. sz. 1468–1474). A Debreczy által ismertettek: Kéziratár, I.E.59. *Katekizis Az Idvességnek Fundamentumáról*; *Historia Ama szép ifjú Argirusról* [stb.] (másoló: Bálint Mihály, 1814); II.F.39. Hieronimus Doctor: *Ének az utolsó ítéletről*; *Kádár historiája* stb. [az 1937-es ismertetés értelmében pl. Szörnyű nagy romlásra készül panonia, vö. DEBRECZY Sándor 1937, 139] (másoló: Bálint Mihály, 1814); II.F.40. Fabulák (5 drb.); *Aeneisből fordítás* (másoló: Michaelis Bálint).

⁴⁰ Pl. *Historia ama' szép ifjú Argirusról Akléton királynak kisebbik fíjéről, és amaz igen szép Tündér Ilonáról, Az ő elválasztott mátkájáról. Őszi vetés után sokaknak kedvek töltéséért*, h. n., 1794 (OSzK PNy 2.910). Gergei Árgirusának ez a példánya – a különböző kiadásokban gyakori eltéréseken túl – két jelentős változtatást tartalmaz: átalakul a címe, illetve a végére kerül egy toldás (*Az Árgirus kismadár kezdetű népdal két sora, két vásári rigmus közé illesztve*).

⁴¹ A példány alapleltári (egyben gyarapodási naplóbéli) száma 31/887, új jelzete 40 446.

⁴² A jeles tudós Nagy Géza múzeumőri bejegyzése az Alapleltárban: „1887. jún. 8.: Sándor István úrtól (Sepsiszentiván): 2 könyv: Az egyik az 1727-es jezsuita, kolozsvári Kereszteni oktatások. A másik egy kolligátum, benne: 11 egész munka, 3 töredék, 1 címlap 1768–1775 közötti ponyvairodalmi művekből (...). A kolligátum tábláján 1738–39-ki följegyzések.”

az *Esztendőben* [h. n. és é. n.]. A címlapon Nagy Géza múzeumőr kézírásos bejegyzései láthatók: közvetlenül a cím alá odaírta a szerző nevét („Szerzője: Gyergyai Albert”), feltüntette az adományozó nevét és a kolligátumban található datált nyomtatványok⁴⁴ alapján a többi kiadvány megjelenési idejét is valószínűsítő időszakot: „1768–75 közötti kolligátumból”. A múzeum Gersei-példányában a széphistóriának nótajelzése van. („Nóta: *Olly búval bánattal az Enéás Kir's a' t.*” – kiemelés a kötetben.) A nótajelzés fölött olvashatatlan, három szónyi kézírásos bejegyzés látható. A nyolcadrét nyomtatvány egy füzetnyi, csonka, az 1–28. sort, valamint a 865–922. sort tartalmazó ív (a második levélpár) hiányzik.⁴⁵ Az első szövegoldal a címlapot tartalmazó első levél verzóján következik, a szövegoldalakat lap-őrsző zárja (a megmaradt lapok közül kettőn hiányzik, egyen téves). A kiadásról a szövegváltozat, illetve a címlapon és a második lap fejében, valamint az utolsó lap alján található díszítések⁴⁶ alapján állapíthat meg többet további kutatás. V. Ecsedy Judit szíves közlése szerint ismeretlen nyomdában, 1780 körül készülhetett.

Szövege a kritikai kiadásokban⁴⁷ közölt változathoz viszonyítva számos eltérést tartalmaz, ugyanakkor a Ráday-könyvtárban található kiadáshoz (R) rendkívül közel áll, azzal csaknem azonos. Az összes egyező szöveghely feltüntetése e dolgozat kereteit meghaladná, de néhány szembevetendő példa szemléltetheti az igen közeli kapcsolatot.

A 198–199. sor a kritikai kiadásban (az idézetek a RMKT-ból származnak, a hálózati kiadás főszövegének ettől eltérő változatait jegyzetben adjuk meg): „Étszaki⁴⁸ időn is ugyan fénylik vala, / Nyoszolya nagy részét árnyékával tartja” – a R- és a SzNM-példány: „Sötét éjtszaka is ugyan fénylik vala, / Nyoszolyája részét árnyékával tartja”. A 132. sor mindkét kritikai kiadásban: „Bár inkább az alma egyig vesszen oda” – a R- és a SzNM példányban: „Bár inkább az alma fástól vesszen oda”. A 679. sor a kritikai kiadásokban: „Hanem szép szeretőd áztatott könyvével” – R- és SzNM-példány: „Te szép szeretőd könyvétől

nedvesedtél”. A múzeumi példány számos olyan szöveghelye közül, amelyek a hálózati kritikai kiadás jegyzetei alapján a forrásértékű szövegek közül csak a Ráday-könyvtár nyomtatványában fordulnak elő, még egyetlen, de rendkívül feltűnő példát adunk meg: a 412. sorban a nagy ember szeméről a kritikai kiadásban ezt olvassuk: „Az is csak kerekded, mint *bagoly* madárnak” – a Ráday-könyvtárban őrzött kiadványban és a múzeum csonka példányában: „mint *Fogoly*-madárnak”.⁴⁹

A két kiadás hangjelölése az *ö* és az *ü* írásában eltér, tördelésük nem egyezik, de tartalmi vagy stilisztikai különbségek nincsenek köztük. A vizsgált szövegek közti eltérések túlnyomó többsége nem véletlenszerű, hanem a „hibák” kiigazításának szándékát tükrözi, a változtatások következetesen érvényesített szempontokra vezethetők vissza. A múzeumban őrzött kiadás leggyakrabban a rímleést és a verselést javítja, de a Ráday-példány sajtóhibáit, elírásait is helyesbíti néhány helyen. A kiigazítások valamennyi típusát csupán egy-egy példával szemléltetjük. A rímleést tökéletesítik többek közt a 489–492. sorban a rím��avak: *meg-beszélle, messze, jelenté, kezdé* (R) – *meg-beszélle, messze, jelente, kezdé* (SzNM).⁴⁹ A verselést is több helyen javítja, így a 367. sorban, amely a Ráday-könyvtár nyomtatványában csupán tíz szótagos („*Mint-egy dühös kiált mindeneknek*”), míg a SzNM-példányban érvényesül a felező tizenkettes metrum („*Mint egy dühös ember kiált mindeneknek*”)⁵⁰. Sajtóhibát, elírást korrigál néhány esetben, például a 925. sor: „*attzúl* tsapá” (R) – „*artzúl* tsapá” (SzNM). A javítások nem mindig szüntetik meg az értelemzavaró hibákat. A 924. sor: „Szemben *élre* szép leány mátkájának” (R) – „Szemben *élvén* a' szép leány mátkájának” (SzNM). A múzeumi példány kiadója a névelő beillesztésével helyreigazítja ugyan a szótagszámot, de az *élvén* tartalmilag nem illik a kontextusba (vö. a kritikai kiadásokban olvasható változattal: „Szemben *ülvén* ...” – kiemelések: D. J.). Értelemzavaró, hibás szöveghelyek szó szerinti átvételével is találkozunk a múzeum nyomtatványában,

⁴³ Erkölcsei vers második fele, töredék; Györi István: *Palinock a Tristis Hungariae* (?), Győr, 1775; Kolumbán János: *Vida György históriája*, 1770; Szentmártoni Bodó János: *História a tékozló fiúról és a Vas Dicsérete*, 1774; Salamon Királynak Markalfal való Példa-beszédeknek rövid könyve, 1769; Ábrahám pátriárka' fja Isák és Béthnel leánya Rebeka, 1773; *Comico-Tragoedia, Constans scepis quaturt*, 1774; *Két krónika Szilfrid és Brunszwik Királyról*, 1774; *Argirus históriája*. Nyomtatott ebben az esztendőben; *Gyász-Ruha...* 1774; *Nyúl Éneke* és Szentmártoni Bodó Jánostul a *Vadásznak dicséretiről való ének*. Nyomtatott ebben az esztendőben; Ilosvai P.: *Toldi Miklós* (csak a címlap); Szentmártoni Bodó J.: *Mária Magdolna* (csak az első és utolsó levél); *Két szép új világi ének Első: Egy Asszony állatrul. Második: A falusi Birákról*, 1773 (csak első és utolsó levél); *Tzigányok végső romlásáról* [1768]. (Nagy Géza, uo.)

⁴⁴ Az ívek leírása: [A1], A3–A8 és levélpárjaik (az A8 levél levélpárján, tehát a füzet második felének első lapján A9 ívjelzéssel) = [14] fol. (a teljes kiadvány tehát egész füzet, [16] fol. volt), 8° = 16 x 9,9 cm.

⁴⁵ Azonos díszítés látható a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, 1785-ben kiadott Piskolti-féle átdolgozásban, tehát a két kötetet ugyanaz a nyomda adhatta ki.

⁴⁶ RMKT, STOLL Béla 1990 és a hálózati kritikai kiadás; GERGEI Albert, PARÁDI Andrea 2005.

⁴⁷ Hálózati kiadás: *éjtszaki*.

⁴⁸ Kiemelések: D. J.

⁴⁹ A kritikai kiadásokban: *megbeszélle, messze, megbeszélle, kezdé*.

⁵⁰ Ugyanez a változat szerepel a kritikai kiadások szövegében.

de az ismeretlen nyomdász gondosságát bizonyítja ugyanakkor, hogy szövegromlásra, a Ráday-könyvtári példányból hiányzó sajtóhibára ebben a kiadásban csak elvétve bukkanhatunk.

A példák tanulságait összegezve megállapítható, hogy a széphistóriának a Székely Nemzeti Múzeumban található példánya a Ráday-könyvtárban őrzött kiadás alapján készült. A két kiadás közös, de a kritikai kiadásoktól (és valamennyi forrásértékű szövegtől) eltérő szöveghelyei mellett a leszármazás egyértelmű bizonyítékát adja a már említett téves őrszóló is: a múzeumbeli kötet nyomdász (nyilván figyelmetlenségéből) az A7 ívjelzésű oldal őrszavát nem igazította az új tördeléshez,⁵¹ hanem változatlanul átvette azt a korábbi nyomtatványból. A kapcsolatot a megjelenés feltételezett ideje is támogatja. A Ráday-könyvtárbeli példányt 1762 körülre datálják⁵² – míg a múzeumban őrzött *Árgirus* V. Ecsedy Judit korábban már idézett véleménye szerint 1780 táján készülhetett, tehát hozzávetőleg két évtizeddel később adták ki, mint a Ráday-könyvtárban őrzött nyomtatványt.

Árgirus-átdolgozások a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárban

A széphistória számos átírása közül három található meg a Székely Nemzeti Múzeumban: Piskolti István, Dózsa Dániel és Tatár Péter munkái.

Gergei széphistóriájának első átköltése a katona – és saját minősítését idézve „fűzfapoéta” – Piskolti István nevéhez kapcsolódik, aki a 18. század végén írta át az akkorra már számos ponyvakiadást megért művet. Átdolgozása az első olyan Árgirus-szöveg, amely a Gergei históriájában még névtelen női hőst Tündér Ilonaként nevezi meg. Piskolti munkája egy évszáza-

dig igen népszerű olvasmány lehetett, legalábbis ezt bizonyítja az, hogy többször megjelent,⁵³ ha kiadásainak számában Gergei széphistóriájával nem is versenyezhet. Az Allocutio keltezése alapján alakult ki az a feltételezés, hogy első ízben 1781-ben adták ki, de olyan ép címlappal fennmaradt kötet, amely ezt a vélekedést megerősítené, egyelőre nem ismert.

A múzeumi példány⁵⁴ csonka, a címlapot tartalmazó levélpár hiányzik,⁵⁵ azonosítani még nem sikerült. Az első megmaradt levél verzójának fejében díszítés található, az A7 és A9 levélpárokon található GÖRGEN vízjel a papírnak a görgényi malomból való származását bizonyítja. V. Ecsedy Judit véleménye szerint 1820 körüli példány. A két legkorábbi, tehát a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban (FSzEK) őrzött, 1781. éviként leírt és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, 1785-ös kiadással szemben helyesírása nem ipszilonista, hanem jottista alakokat használ. Az Allocutio végén a két említett korai kiadásban az alábbi szöveg olvasható: „Írtam Debretzenben Anno 1781 Diebus Januarii, A' N. Magyar Koronának és egyyk zászló-allyának méltatlan tagja Piskolti István m.p.”, míg a SzNM példányában az Allocutiót záró szöveg rövidebb: „Íram Debreczenben Januariusban 1781 Piskolti István.” Az Allocutio rövidebb zárlata és a szerzői név írásmódja alapján (nem Piskolti, hanem Piskolti) a múzeumban őrzött nyomtatvány az OSzK egyik címlap nélküli, datálatlan, 19. századiként számontartott kiadásához⁵⁶ áll igen közel, de a két kötet nyomdai díszítése különbözik. A rokonságot (leszármazást) jelzi egyebek mellett a tördelési tükör azonossága is (bár például az Allocutióban nem egyezik a sorok tördelése), valamint a versfők akrosztichonjában elrejtett szerzői névváltozat közös hibája: Stefanus Diskolti.⁵⁷

⁵¹ Az említett őrszóló mindkét kiadványban A7 ívjelzésű lapon található, viszont a tördelés egy sorral elcsúszott.

⁵² A Ráday-könyvtár *Árgirus*-példánya évszám és hely nélkül jelent meg, 1762 körülre datálása a kolligátumban található másik nyomtatvány, az *Apollonius-história* címlapján szereplő évszám alapján történt. A hely nélkül megjelent *Apollonius* győri nyomdahelyét V. Ecsedy Judit azonosította. Vö. V. Ecsedy Judit 1998, 129.

⁵³ A kiadások számát és kronológiáját nehéz tisztán látni, mert Szinnyeinél is, a *Magyar Könyvészet*-ben (Petrik, ill. pótlások) is sok a szerzői név nélkül megadott kiadás. Szinnyei az átdolgozást a Gergei-kiadások közé sorolja be, és 1781-ből datálja, de ő Piskoltit nem szerzőként, hanem nyomdászként tünteti fel. Az 1781-es kiadás leírása olvasható a FSzEK kiadványában: PISKOLTI ISTVÁN: [Árgirus históriája.] Debretzen, [Margitai ny.] 1781. [38] p. 16 cm (KLINDA Mária 1987) – csak hogy az ebben a könyvtárban található példánynak is hiányzik a címlapja. Az OSzK gyűjteményében Piskolti átdolgozásának öt különböző kiadása található: egy 18. századi (megjelent 1790 körül) és négy 19. századi (de ezek közül csupán kettőn szerepel évszám). A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár példányának címlapja 1785-ös évszámot tüntet fel, Kristóf György ezt a példányt tekinti első

kiadásnak (KRISTÓF György 1936). Erről az 1785-ös kiadásról sem Szinnyei, sem a *Magyar Könyvészet* nem tesz említést, ezt adja meg viszont a *magyar irodalomtörténet bibliográfiája* (KÓKAY György 1975, 2, 699).

⁵⁴ Alapleltári (beérkezési) száma 143b/1882, új jelzete 40 571. Nagy Géza leírása: „1 könyv (Árgirus története. Mult századbéli kiadás)”, Alapleltár, II. kötet (1879–1886).

⁵⁵ Az ívek leírása: [A2], A3–A9, [A10] és levélpárjaik, [18] fol. (a kiadvány eredetileg egyetlen, de tíz levélpárból álló füzet, [20] fol.), 8° = 16 x 9,9 cm.

⁵⁶ Jelzete: OSzK 321.792

⁵⁷ A különböző kiadások versfőiből a szerző nevének több változata olvasható ki. A FSzEK-beli kiadásban és a Kolozsváron őrzött nyomtatványban Stefanus Piskolti szerepel, de a vezetéknev kezdőbetűje a *pinslik* (!) szóból származik, ami már e legkorábbi ismert példányokban szövegromlást valószínűsít (*eredetije valószínűleg piroslik*). A további kiadások ezt többféleképpen próbálták javítani, így az OSzK 1790 körüli példányában Fiskolti olvasható (a *fénylik* igéből), míg az OSzK fent említett, 19. századnak tekintett nyomtatványában és a SzNM példányában a Diskolti kezdőbetűjét a *díszlik* ige adja.

A Székely Nemzeti Múzeum Piskolti-kötete 1882-ben került a gyűjteménybe, a nyújtódi Kovács Andrásné adományaként, a könyvet az intézményt alapító Csereyné Zathureczky Emília küldte be Sepsiszentgyörgyre. Nagy Géza felfigyelt a szöveg különlegességére, és Csereynéhez intézett levelében így írt róla: „A Z[athureczky] Gábor úr által elhozott tárgyakat köszönettel átvettem. Egy sincs köztük, mely bizonyos tekintetben ne volna érdekes; kár, hogy az *Argirus* *historiája* csonka, – így is különben az érdekesebb példányok közé tartozik – a legtöbb kiadásban csak egy »Tündér Leányról« van szó név nélkül, ebben Tündér Ilona meg is van nevezve, – úgy látszik, e kiadás a múlt század végéről való.”⁵⁸ A levél nem csak arról tanúskodik, hogy a múzeumőr a címlap nélküli feldolgozást nem különítette el Gersei széphistóriájától (jóllehet ha nem is a Piskolti, de a Stefanus Diskolti, az Albertus Gergeitől eltérő szerzői név a versfőkből kiolvasható). Azt is érzékelteti, hogy ekkor már – valószínűleg a sokak által nem is ismert Piskolti közvetett hatásaként, de az is elképzelhető, hogy tőle függetlenül – az Árgirus-hagyományba Tündér Ilona is beépült.⁵⁹

Piskolti Árgirusának megtalálható egy kéziratos másolata⁶⁰ is a Székely Nemzeti Múzeumban. A kézirat⁶¹ másolója több helyen lejegyezte a nevét: Damokos István (másutt Stefan Damokos) korporál (tizedes). A füzet⁶² anyaga önmagában is rendkívül színes, olvasástörténeti szempontból igen érdekes: egyaránt tartalmazza népszerű ponyvakiadványok másolatát (*Brunsvik*, *Apollonius* – itt: *Apollionus* –, álomfejtés, lottózáshoz való szerencsetábla), német–magyar szójegyzéket, katolikus vallásos szövegeket,

Petőfi János *vitét*ét, Arany-verset (mindkettőt a szerző neve és a mű pontos címe nélkül – szövegük ráadásul több helyen eltér a nyomtatott kiadásokból ismert szerzői változattól). E tarka sorba illeszkedik a katona-költő Piskolti István Árgirus-átírása (a szerző nevét és a nyomtatott kiadásban szereplő címet a másoló ez esetben sem tünteti fel). Az Árgirus másolata datálatlan, de keletkezésének idejére a füzet több darabja alapján következtethetünk: a kéziratban az 1862. áprilisban, az olaszországi Páduában másolt história követi; egy 1863. márciusi katonavers a pár évvel korábbi olasz-francia–osztrák-háborúra vonatkozik. Az Árgirus-szöveg füzetbeli (a nyomtatott kiadásoktól eltérő) címe két külön oldalon két változatban jelenik meg: *Argyélus Királynak Története*, illetve *Argyélus Királynak a Története Így kezdődik a mely így történt igazában*. A másolat a história rímeit megőrzi ugyan, de a verses formát megszünteti, a szöveget prózába tördeli (ez azért is különös, mert számos verses formájú szöveget tartalmaz, például a János vitéz szintén felező tizenkettes formáját sem alakítja át). Az azonosított művekben – így az Árgirusban is – tapasztalható szövegromlások alapján feltételezhető, hogy a másoló nem nyomtatványok, hanem hasonló kéziratos füzetek alapján állította össze anyagát.

A későbbi feldolgozásoknak a Székely Nemzeti Múzeumban található példányai könyvtörténeti szempontból már nem jelentenek különösebb értéket, példányleírásuk nem indokolt. Dózsa Dániel⁶³ Árgirus-újrairásának forrása nem a széphistória szövege, hanem Piskolti feldolgozása. Dózsa nemzeti szellemiségű regéje Kövári László felkérésére született, és nem

⁵⁸ A SzNM Irattára, Cs. 164d1: Nagy Géza levele Csereynének (datálatlan, 1882. szept. 14. vagy közvetlenül utána), a levél vonatkozó része (kiemelés: D. J.).

⁵⁹ A Piskolti-hatást igazolhatja, hogy Gersei széphistóriájának említett 1794-es kiadása *Historia ama szép ifju Árgirusról Akleton királynak kisebbik fijáról és amaz igen szép Tündér Ilonáról, az ő elválasztott mátkájáról* címmel jelent meg, amely emlékeztet a Piskolti-féle Árgirus 1785-ös kiadásának címére (*ARGIRUS HISTÓRIÁJA, AZ-AZ Igen szép História ARGIRUSról, AKLETON Királynak kisebbik fijáról, és TUNDÉR ILONÁRÓL a' Tündér leányoknak Király Asszonyáról MELYET Ama' régi esméretes Argirus' Historiájából jobb rendbe vett, jobb és értelmesebb versekbe szedett; egy gyenge Poéta*). Ugyanezen cím rövidebb változata szerepel az OSZK 1790 körüli Piskolti-kiadásának szakadt címlapján.

⁶⁰ Debreczy, mint 1850 utánit, ezt a füzetet már nem írja le a kéziratátartat ismertető dolgozataiban.

⁶¹ A kéziratot a könyv- és levéltári gyarapodási naplóba a 8254. leltári szám alatt vezették be 1915-ben, Máthé Dénes sepsiszentgyörgyi állami polgári fiúiskolai menyniségtan-tanár adományaként (Máthé Dénesről l. JANCsó Gábor 1916, 11). A füzet ekkori tartalmi leírása: *Árgirus királyfi története, János Vitéz és más históriák. – Álmoskönyv. – Ehomra való tüsszentések fejtegetése. – Szerencsetábla. – Imák betegségek elhárítására. Az adomány to-*

vábbi három kéziratot is tartalmazott (Iskolai alkalmi beszédek, imák stb., valamint Maksai/Maksay Józseftől 1860-as dalosfüzet és 1866-os kótáskönyvet). A polgári fiúiskolának ekkoriban bentlakása is volt, ez a kézirat származási helyére még tágabb lehetőségeket hagy nyitva. Több possessora közül az utolsó bejegyzett Gegő Imre 1912-ben.

⁶² 19,2 x 14 cm, 270 oldal (két füzetkötegből összeállítva; részben rektón, részben verzón, helyenként tévesen levélszámozott; két levélből csak a csonkja maradt meg), borítója hiányzik, a fehér ív papírra, amelybe belefogták, a múzeumban írták fel az adományozó nevét. A Piskolti-féle Árgirus szövege a 28–54. oldalon található. Az első oldalon felül kék golyóstollal Zágoni Jenő (1974–1989-ben a múzeum könyvtárosa) írásával kötetcímnnek kiemelve: *Árgirus királyfi*.

⁶³ Dózsa Dániel (1821–1889) a makfalvi Dózsa család tagja, Marosvásárhelyen élt. Hivatali, törvényszéki munkája mellett műkedvelőként foglalkozott szépirodalommal, de a korabeli Erdélyben viszonylag ismert író volt. 1848-ban az erdélyi márciusi ifjak egyike, a kiegyezés körüli években általa szerkesztett *Kolozsvári Közlöny* gr. Mikó Imre politikai nézeteit közvetítette. *Zandirhám* (1858) c. eposza a *Csiki Székely Krónikából* ihletődött (szintén megtalálható a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában). Lásd Szinnyi és KRISTÓF György 1938.

önállóan, hanem a kolozsvári történész *Erdély régiségei* c. munkájába⁶⁴ illetve jelent meg. A kiadvány szakirodalomként jól ismert. A múzeum könyvtárában kézbe vehető másik átírás viszont olvasástörténeti szempontból érdekes: Medve Imre (írói álnevéen Tatár Péter), a népszerű és rendkívül termékeny ponyvaszerző⁶⁵ ugyancsak megírta a maga Árgirus-változatát, *Argyl, avar fejedelem fia, és a szép tündér Ilona története* címmel, Szigligeti egyik színjátéka⁶⁶ nyomán. A ponyvafüzetnek három kiadása⁶⁷ ismeretes, vélhetőleg jó üzletet jelentett kiadójának, Bucsánszkynek, majd Rózsa Kálmánnak, mert mintegy tízévente újranyomtatták. A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában a második, 1874-es kiadás van meg, címlapja: *Argyl, avar fejedelem fia, és a szép tündér Ilona története*. 12 fejezetben, 13 képpel, Budapest, 1874, Nyomtatja és kiadja Bucsánszky Alajos (Ősz-utca 20. sz. a.). A szerző nevét a címlap nem tünteti fel.

A múzeum könyvgyűjteményének az *Argyl*t tartalmazó kolligátumát⁶⁸ a Nagy Sámuel ákosfalvi tanító nagyobb adományának részeként, 1890. június 21-én küldte be Csereyné a múzeumba. Az adomány listája önmagában is képet nyújt arról, mennyire tarka anyag került ajándékozás útján a könyvtárba: a csatolt jegyzékben a ponyvakolligátum mellett szereplő többi tétel temetési emlékbeszéd, latin grammatika, erdélyi országgyűlési jegyzőkönyv stb.

Ha Piskolti, Dózsa Dániel és Tatár Péter műveiben a széphistóriából kinövő szöveghagyomány „leszálló ágát” követhetjük nyomon, ezzel szemben Vörösmarty *Csongor és Tündéjével* az Árgirus-történet a magas irodalomba kerül vissza (be?) – és forrását lassan el is homályosítja, háttérbe szorítja (persze csak amikor a sok „tündéres” színjáték a divat változásával kihull a köztudatból – hisz a drámai költemény

valódi értékét ezután látja meg az irodalmi gondolkodás, a kortársak még nem érzékelték). A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárába bekerült legkorábbi *Csongor és Tünde*-kiadás is viszonylag kései: a Gyulai Pál szerkesztette ötödik gyűjteményes kiadás harmadik kötetben⁶⁹ található. Hadd lépjük át kivételesen a dolgozatnak a címben kijelölt kereteit: a drámai költeménynek megvan viszont a múzeumban egy 20. századi „változata” is: Szabó Lőrinc átdolgozása. A Vörösmarty szövegét mintegy harmadára sűrítő és azon helyenként változtató munkát Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója küldte el Magyarországon jelentősnek tekintett könyvtáraiba, így a Székely Nemzeti Múzeumba is. A drámaszöveget gépirással sokszorosították, és az átírás körülményeiről a Németh Antal csatolt levele tájékoztat: az átdolgozott *Csongor és Tündét* 1941 májusában, Majna-Frankfurtban és Berlinben mutatták be, magyar nyelvű előadáson. A Nemzeti másik, ugyanitt, ugyanekkor színre vitt előadása Goethe *Urfaustja* volt⁷⁰ – a választás, társítás jól jelzi a *Csongor és Tündének* tulajdonított jelentőséget, hiszen a társulat nyilván a magyar, illetve a német irodalom egy-egy reprezentatív, egybevetethető művével kívánt bemutatkozni.

Tudós a könyvtárban

A sepsiszentgyörgyi múzeum nem csak az itt őrzött *Árgirus*sok példányai révén érintett az Árgirus-téma történetében. Nagy Géza,⁷¹ a századvég-századforduló elismert tudósa 1881 és 1889 között volt a Székely Nemzeti Múzeum őre. Ő foglalkozott itt elsőként a (tágabb értelemben fölfogott) Árgirus-téma bizonyos vonatkozásaival. Tanulmányai eddig az egyetlen olyan kísérletet jelentették az intézmény történetében, amely e téma megközelítésére

⁶⁴ KÖVÁRY László 1852. Megjelent még egy könyvében (KÖVÁRY László 1857).

⁶⁵ Dálnoki és mezőmadarasi Medve Imre (1818–1878), írói nevén Tatár Péter a 19. század második felének legtermékenyebb ponyvaírója, Szinnyei 88 művét sorolja fel (*Argyl*a nem itt, hanem a Gergei címszónál található). Munkaadója 1857-től az a Bucsánszky Alajos, akit Pogány Péter „a hazai ponyvafüzet-kiadás koronázatlan fejedelmének” nevez, s a kiadó házszerzője marad azután is, hogy Bucsánszky a vejének, Rózsa Kálmánnak adja át nyomdáját. Írásainak zöme verses ponyva, csupán az olvasói ízlés átalakulása miatt vált át utóbb prózai formára. Nemcsak írt, hanem rajzolt és festett is, műveinek illusztrátora is volt. Neve nem csupán a ponyvairodalomban bukkan fel: ő készítette a Vahot Imre által kiadott *Magyarföld és népei* (1846) c. kiadvány képeit, műkritikaival jelen volt a korabeli sajtóban is. Lásd Szinnyei és POGÁNY Péter 1978.

⁶⁶ Szigligeti Ede darabja (*Argyl és Tündér Ilona. Eredeti néprege három felvonásban*) alig pár előadást ért meg. Szövegét egy 1852. évi sűgópéldány őrizte meg (OSzK Kézirattára, Quart. Hung. 1441. XXII.), nyomtatásban csak (az Árgirus-témától független) dalbetétei jelentek meg.

⁶⁷ Szinnyei (a Gergei címszónál) két kiadást tüntet fel: az első 1864-ben, a második 1877-ben jelent meg. A *Magyar Könyvészet* még egy kiadásáról tud, ez 1893-ban, már nem Bucsánszky, hanem veje, Rózsa Kálmán és neje kiadásában jelent meg. A második és harmadik úgy tűnik, hogy javított kiadás: az első kiadás könyvcsatban leírt 12 képe helyett a másodikban már 13 található.

⁶⁸ Alapleltári száma: 38/5d-1890, új jelzete: 37 257. A kolligátum több ponyvafüzetet tartalmaz, ezek közül egynek nincs címlapja, de a többi mind Bucsánszky-nál, ill. Rózsa Kálmán-nál jelent meg.

⁶⁹ VÖRÖSMARTY Mihály 1884.

⁷⁰ 1941. augusztus 19-én és 20-án, a Szent István-napi ünnepségek alkalmával Budapesten is bemutatták (Németh Antal levele).

⁷¹ Nagy Géza (1855–1915) Thaly Kálmán unokaöccse, sokoldalú tudós, régész, történész, nyelvész, tudományos szakíró. 1875–1881: a Magyar Nemzeti Múzeum díjnoka; 1881–1889: a SzNM őre; 1889–1902: a Magyar Nemzeti Múzeum őre; 1902-től a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának igazgató-őre. 1901-től a MTA levelező tagja; 1900-tól haláláig az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője. (BOÉR Hunor 2006.)

törekedett. Nagy Géza nem tartozik a *szépbíró* kutatói közé: nem Gergei művét vagy annak feldolgozásait elemezte, hanem – Ipolyi Arnold tanítványaként – a szüzsé (szóhasználatával: „az Argylus rege”) meseváltozatának gyökereit kereste, az ősi magyar hitvilágban, s a történetet, annak egyes szereplőit és motívumait az Álmos-mondával azonos mitikus hagyományra vezette vissza. Tanulmányának bemutatásával a helyi recepció egyik kiemelt, ma is látható-olvasható pillanatát szemléltetjük – ne feledjük: e tanulmányok szerzője éppen az ímént bemutatott vagy hasonló nyomtatványokat, kéziratokat átvevő, leíró múzeumőr volt, az adományozóktól a könyvtárba került anyagoknak esetenként első itteni olvasója. Ha az időpontokat egybevetjük, akár azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy a Piskolti-féle (tehát a hősnőt Tündér Ilonaként megnevező változat) fordította figyelmét a Tündér Ilona típusú mese, általában a Tündér Ilona-képzet irányába (1882-ben veszi át a Piskolti-féle *Árgirust*, 1884-ben jelenik a meg az *Álmos-monda*, 1885-ben a *Tündér Erzsébet*). Írásait ezért úgy mutatjuk be, mint a Székely Nemzeti Múzeum és az Árgirus-téma közti kapcsolat egyik láncszemét – voltaképpen az áttekintést záró láncszemet. A három tanulmánnyal azért is érdemes legalább nagyvonalakban megismerkedni, mert Nagy Géza írásai kívül rekedtek azon a párbeszeden, amelyet az Árgirus-kutatás egymást elfogadó-továbbépítő, illetve az egymással vitatkozó, nem ritkán egymást cáfoló álláspontjai építettek ki. A más vonatkozásban igen ismert tudósak ezek a tanulmányai csaknem észrevétlenül maradtak: a sepsiszentgyörgyi helyi lapban, illetve különnyomatban jelentek meg, így nem is épülhettek be a vonatkozó kutatás irodalmának dialogikus szövetébe. A szűkebb értelemben vett Árgirus-szakirodalomban Gulyás József említi az Ilona név Nagy Géza általi eredeztetését (Ilmatar).⁷²

Nagy Géza 1884–1885-ben három tanulmányban közelíti meg a témát. A három írás kiindulópontja különböző, de vizsgálódásuk tárgya azonos: jöllehet szerzőjük különböző irányokból közelít a témához, hasonló (gyakorlatilag azonos) következtetésekhez jut el mindenikben. A tanulmányokat a vizsgált anyag (ősi magyar, illetve finnugor hitvilág) és a módszerek is összekapcsolják: egyaránt hasznosítják a mítosz kutatás, a történettudomány, az

etnológia, az összehasonlító finnugor nyelvvizsgálat és a nyelvtörténet eszközeit és lehetőségeit.

A három tanulmány közül látszólag csak az egyik érinti témánkat, a *Tündér Erzsébet*⁷³ címen ismert népmesét elemző terjedelmes írás (*Tündér Erzsébet. Mythologiai tanulmány*⁷⁴). Valójában, bár tárgyuk látszólag távoli, a másik kettő (*Az Álmos-monda. Mythologiai tanulmány*⁷⁵ és a *Karácsonyi magyar népszokások*⁷⁶) is ugyanahhoz a kérdéskörhöz kapcsolódik. A három dolgozat gondolatmenete összefügg, megállapításaik kölcsönösen kiegészítik egymást, ezért együtt mutatjuk be őket.

Nagy Géza mai felfogásunkkal rokon módon a mítoszoknak abból a megközelítéséből indul ki, amely eredetüket világértelmező, oknyomozó szándékkal magyarázza, aitiologikus szerepüket hangsúlyozza. A tündérmesék jelentőségét pontosan abban látja, hogy azok mítoszokat, az ősi hitvilág elemeit őrzik – éppen a Tündér Ilonáról szóló mesék fontosságát emeli ki ebben a tekintetben, és az egyik tanulmány utalásaiban azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a mese szerinte összefügg az „Argylus regével”.⁷⁷ Az Álmos-mondát a meséhez hasonló nézőpontból elemzi: a Tündér Ilona-típusú mesét és az elemzett mondát egyaránt olyan világmagyarázó történetként olvassa, amely a fénnel-sötétséggel, a nap égi pályájával és az éghozz fűződő mitikus képzetekkel függ össze. Tündér Erzsébet meséjének hőisében és a mitikus Álmosban⁷⁸ egyaránt naphérost (naphőst) lát, Tündér Ilonát és Emesét pedig ugyanazon női istenségként kezeli, aki nem más, mint a világos ég mitikus megtestesítője, a finn Ilmatar és a vogul Elmpi megfelelője. Az Ilonát az Ilmatarból vezeti le, eredeti alakja feltételezése szerint Iloma lehetett. Az Emese (Emes) nevet a ’levegő, ég’ jelentésű finn *ilma* szónak megfelelő elavult *em, eme* szóból származtatja, pontosabban annak melléknévi alakjából, jelentése így ’égi, légi’. (A *tündér* szót is a fénnel hozza összefüggésbe, és a *tündöklök* igével rokonítja, így az Emese/Ilona nevet a tündérrel azonos jelentésűnek tekinti.) A mondabeli Ügek a finn Ukko (az atyaisten, öreg isten) megfelelője, az égboltozat, a változatlan, örök ég mitikus megjelenítője. A mesében ezt a szerepkört az (Árgirus-történet nagy emberének megfelelő) óriás tölti be, azzal a különbséggel, hogy benne a sötét téli éj szimbolikus megfelelőjét látja, akit a hős (a nap) elhagy, amikor a kedvesével, a világossággal (a világos éggel) egyesül.

⁷² GULYÁS József 1910, 6. Ezen kívül a *Pallas Nagylexikon* vonatkozó szócikke hivatkozik rá: a lexikonnak Nagy Géza a munkatársai közé tartozott.

⁷³ A mese Kriza János *Vadrózsák* c. gyűjteményében *Tündér Erzsébet* címen szerepel (KRIZA János 1975, 381–393). Berze-Nagy János is ismerteti mesekatalógusában a 400 (Hattyúnő) típusnál (BERZE NAGY János 1957, 494–459).

⁷⁴ NAGY Géza 1885a.

⁷⁵ NAGY Géza 1884.

⁷⁶ NAGY Géza 1885b.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Nagy Géza feltételezi a történeti személy mellett a mitikus Álmos (Szálmus) meglétét, ez utóbbinak volt anyja Emese, apja Ügek.

A mondában Ügek Álmos apja, a mesében pedig az óriás fiává fogadja a hőst: ebben a mozzanatban annak a képzetnek a megnyilatkozását látja, hogy a nap az ég fia.

Még erősebbé válik a monda és a Tündér Ilonamese, illetve az Árgirus-szüzsé, annak motívumai közti kapcsolat, amikor a kor divatjának megfelelően álláspontját etimologizálással kívánja alátámasztani. Az Álmos név régebbi alakja szerinte *Szálmus* (mint írja, Álmos nevét Konsztantinosz bizánci császár Szálmutzésznek írta, Nagy Géza ebből következteti ki a Szálmus nevet). A névből ezután elvonja a 'fényleni, ragyogni' jelentésű tövet (ebből eredezteti Álmos nevét, melynek jelentése ezek szerint: 'fény, ragyogás, csillogás, tündöklés'). A magyar nyelv további fejlődése során a *szalmu* szó egyes vidékeken más és más alakot öltött szerinte, és ilyen alakok keletkeztek: 1. *salmu*, *salymu*, *salyom*;⁷⁹ 2. *zalmu*, *almu*, *alm*; 3. *szalma*, *alma*; 4. *selymü*, *selym* (ezek némelyike aztán kicserélődött, illetve jelentést váltott, ha egy másik közhasznú szóhoz hasonlított). Azért idéztük ezt az etimológiai magyarázatot, mert ennek végpontján Nagy Géza visszakanyarodik a Tündér Ilona-történethez is: az aranyalma eredetét, mitikus jelentőségét nézete szerint a *szalmu* szó *alma* vagy hasonló változata magyarázza meg, és ugyanezen szó *selym* változatából származtatja a szentivánéji ének »selyem sárhajó (aranyhajó) Magyar Iloná«-ját. Az Árgirus-történet fekete országát is az így rekonstruált ősi hiedelemkörben helyezi el: az őshazától *északra* eső Juhria vagy Jugria földjén.

A 20. században Berze-Nagy János mesekutatásai is az idézett tanulmányokkal rokon következtetéshez jutnak a Tündér Ilona-mesetípus kapcsán: „Tündér Ilona személyében egyesül a Napfőisten fénylő alakja a Nap anyjává alakult anyaistennővel, akinek a Napisten is »fia«. Az istenlányokat a magyar népmesék tündéreknek nevezik”⁸⁰. Nagy Géza írásai a szűkebb értelemben vett Árgirus-kutatás szempontjából sem érdektelenek, hisz lényegében hasonló úton indulnak el, mint jóval később Kardos Tibor monográfiája⁸¹, illetve Jankovics Marcell Árgirus-tanulmánya⁸².

Kardos hatalmas erudícióval megírt (bár sokak által vitatott) könyvében az Árgirus-mesét szintén a napkultusból eredezteti, a Sol Invictus, a Győzhetetlen Nap vallásának szakrális tartalmait fedezi fel benne. Jankovics szintén az ősi csillagvallás, kozmikus tartalmak közvetítéseként olvassa az *Árgirust*, illetve az abból származó meséket, de Kardostól eltérően magyar hagyományokra vezeti vissza kialakulását, akár csak Nagy Géza. Jankovics álláspontjával a Nagy Gézáét az is rokonítja, hogy utóbbi az Ilona (Emese, illetve a finn Ilmatar, a vogul Elmpi) kultuszát, nagy ünnepeit a napfordulókhoz kapcsolja, s a tudós múzeumőr egy olyan szólást is említ, mely Jankovics tejút-lélekút koncepciójában is helyet kaphatna (a tejút szalmával van behintve).

Köszönetnyilvánítás:

A dolgozat megírásához nyújtott szakmai segítségért elsősorban Egyed Emesének tartozom hálával. Kiemelten köszönöm V. Ecsedy Judit és P. Vásárhelyi Judit szakvéleményét.

Az Árgirus-kutatásnak ez a része a Székely Nemzeti Múzeum egyik Délkeleti Intézet-programját képezte, Boér Hunor a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásának köszönhetően írhatta le számomra a FSzEK Piskolti-kötetét.

A szakirodalom beszerzésében, illetve a könyvtári kutatásban Bujdosóné Dani Erzsébet (Nagyköőrös), Csáki Árpád és Luffy Katalin (BBTE, Kolozsvár) nyújtott nélkülözhetetlen támogatást.

Úgyszintén hálásan köszönöm Bányai Réka (Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely), Fülöp Lajos (Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr), Kovács Eszter és Kovács Mária (Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár), Parádi Andrea (ELTE, Budapest), Rácz Emese (BBTE, Kolozsvár), Sándor-Zsigmond Ibolya (Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr), Sári Szabó Katalin (Ráday Könyvtár, Budapest), Szabó Ágnes (FSzEK, Budapest), Szávuly Mária (OSzK, Budapest), Szécsényi Mihály (Budapest Főváros Levéltára), Tóth-Bartos András (Kézdivásárhely) szíves segítségét.

Dobra Judit – Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy, Gróf Mikó Imre u. 1, RO-520003; juditdobra@gmail.com

⁷⁹ A turulmadarat ennek a logikának megfelelően félreértésként, illetve rossz fordításként magyarázza: a fény jelentésű *salymu/salym/salyom* szó félreértéséből lett volna *sólyom*, később ez a szó már nemcsak jelentését veszítette, hanem kicserélődött, és helyére a turul lépett. Ezért fordul elő szerinte a mondában a név két alakban: *Álmos* és *sólyom*.

⁸⁰ BERZE-NAGY János 1958, 21 – idézi: TAXNER-TÓTH Ernő 1993, 9.

⁸¹ KARDOS Tibor 1967.

⁸² JANKOVICS Marcell 1995.

Irodalom

- ARANYAS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor
1907 *A székelyek Erdélyben* ([1822; 1. kiadás: 1823], 4. kiadás, elősz. Barátosi Balogh Benedek; *Magyar Könyvtár* 406.), Lampel L. Könyvkereskedése, Budapest.
- BERZE NAGY János
1957 *Magyar népmesetípusok*, I (szerk. Banó István), Pécs.
1958 *Égigérő fa*, Pécs.
- BOÉR Hunor
2004a A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, A közlő előszava, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 37–49.
2004b A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), T3, Sepsiszentgyörgy, 161–295.
2006 Nagy Géza (1855–1915), *Acta (Siculica)* 2006/2, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 193–198.
- CSEREY Gábor
2001 A nagyhírű Cserei Miklós (1610–1666), *Erdővidéki Lapok*, 2001/4, 19–22.
- CSIKÓS Júlia
1995 Ráday Pál könyvei a Székely Mikó Kollégiumban, in: *Örökség és feladat. Tanulmányok a romániai magyar könyvekről, könyvtárakról* (szerk. Kiss Jenő), EMKE Könyvtári Szakosztály, Sepsiszentgyörgy, 63–69.
1998 A Székely Mikó Kollégium könyvtára, *Művelődés*, LI, 1998/4, 14.
- CSOMASZ TÓTH Kálmán
1958 *A XVI. század magyar dallamai (Régi Magyar Dallamok Tára, I)*, Budapest.
- DÁVID Gyula – TORDAI Zádor
1956 *A kuruckor költészete*, II (összeáll. Dávid Gyula és Tordai Zádor; *Haladó hagyományaink*, 20), Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.
- DEBRECZY Sándor
1937 A Székely Nemzeti Múzeum kéziratára magyar nyelvi és irodalomtörténeti szempontból, *Debreceni Szemle*, 1937/5–6, 110–111, 135–140.
- DEBRECZY, Alexandru
1938 *Monumente în manuscris de limbă și literatură maghiară din Muzeul Național Săcușesc din Sf. Gheorghe*, Teză de doctorat, Sf. Gheorghe.
- DÉZSI Lajos
1911 Régi magyar verseskönyvek ismertetése I. A Csereyné-kódex, ItK, 1911, 58–64.
1913 Régi magyar verseskönyvek ismertetése II. A Vasady-kódex, ItK, 1913, 14–27.
1914 Tatrosy György verseskönyve, *Ethn*, XXV, 313–315.
- FARAGÓ József
1974 Román Árgirus, *Igaz Szó*, 1974/3, 428–435.
- GERGEI Albert
1990 Árgirus históriája (kritikai kiadás, szerk., jegyz. Stoll Béla), in: RMKT, 9 (szerk. Varjas Béla), Budapest, 371–401.
- GERGEI Albert, PARÁDI Andrea
2005 Árgirus históriája (hálózati kritikai kiadás), <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b116/pr01s01s01.html>, *Gépes-könyv*, Szerző(k): Gergei Albert, Parádi Andrea.
- GULYÁS József
1910 *Az Árgirus-mese feldolgozásai*, ny. Dani és Fischer, Sárospatak.
- HEREPEI János
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 37–132.
- HORVÁTH Iván
1983 Egy kiaknázatlan műfaj történeti forráscsoport, ItK, 1983, 79–88.
- HUSZTI András
1791 Ó és új Dácia (1736 előtt; szerk. és kiadó Dénes Sámuel), Bécs.
- JAKÓ Zsigmond
1974 *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége* (bev. és jegyz. Jakó Zsigmond), Kriterion, Bukarest, 164–280.
- JANCSÓ Gábor
1916 XXXVII. *Értetítő a Sepsiszentgyörgyi áll. polgári fiúiskola 1915–1916. évi állapotáról*, Jókai ny. Rt., Sepsiszentgyörgy.
- JANKOVICS Marcell
1995 Árgirus csillagai, in: *Uő: Ahol a madár se jár*, Pontifex, Budapest, 72–82.
- KARDOS Tibor
1967 *Az Árgirus-széphistória*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KLINDA Mária
1987 *A Szűry-gyűjtemény katalógusa* (szerk. Klinda Mária, lekt. Borsa Gedeon), Budapest.
- KOCZIÁNY László
1957 *Őszi harmat után. Szemelvények két ismeretlen, XVIII. századbéli énekeskönyvből* (bevez. és jegyz. Kocziány László; *Haladó hagyományaink*, 22), Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, benne: *Historia Argelus szerelme szép játéknak*, 173–200.

- KODÁLY Zoltán
1921 Árgirus nótája, *Ethn*, XXXI, 25–36.
- KÓKAY György
1975 *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája, 1772–1849*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOMLOVSZKI Tibor
1994 Gersei Albert, in: *Új Magyar Irodalmi Lexikon* (főszerk. Péter László), 1, A–Gy, Akadémiai Kiadó, Budapest, 673–674.
- KÓNYA Ádám
1999 Roediger Lajos (1854–1941), *Acta (Siculica)* 1998/2, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 155–156.
- KŐVÁRI László
1852 *Erdélyi régiségei*, Pest, benne: Dózsa Dániel Árgirus-átköltése Piskolti alapján, 21–44.
- KŐVÁRY László
1857 *Száz történelmi rege*, Kolozsvár, benne: Dózsa Dániel Árgirus-átköltése Piskolti alapján, 36–61.
- KRISTÓF György
1936 Két Árgirus-feldolgozás (Piskolti István és Dózsa Dániel), *EphK*, 186–197.
1938 *Dózsa Dániel elbeszélő költészete*, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest.
- KRIZA János
1975 *Vadrózsák*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- MISZTÓTFALUSI KIS Miklós
1974 Mentség, in: *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége* (bev. és jegyz. Jakó Zsigmond), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 164–280.
- NAGY Géza
1884 *Az Álmos-monda. Mythologiai tanulmány*, Jókai Nyomda- Részvény-Társulat, Sepsiszentgyörgy (Klny. a Székely Nemzetből).
1885a Tündér Erzsébet. Mythologiai tanulmány, *Székely Nemzet*, III. évf., 4, 10–12. sz.
1885b Karácsonyi magyar népszokások, *Székely Nemzet*, III. évf., 200. sz.
- PÁLMAY József
2000 *Háromszék vármegye nemes családjai*, 1–2, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy (hasonmás kiadás).
- PARÁDI Andrea
2002 Előmunkálatok az Árgirus-história hálózati kritikai kiadásához, *Palimpszeszt*, 17 (*Tanulmányok és műfordítások Zempléni Ferenc 60. születésnapja tiszteletére – 2002. május 8.*).
- POGÁNY Péter
1978 *A magyar ponyva tüköre*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- ROEDIGER Lajos
1999 Emlékirat (között. Kónya Ádám), *Acta (Siculica)* 1998/2, T3 Kiadó, 155–202.
- STOLL Béla
1955 Adatok. I. Árgirus széphistóriájáról, *ItK*, LIX, 461–463.
1986 Jegyzet, in: STOLL Béla 1986, 111–119.
1990 Gersei Albert, in: *RMKT 9* (szerk. Varjas Béla), 572–579.
- SzOkl. Ús. IV–VIII
1998–2006 *Székely Oklevéltár Új sorozat IV–VII* (bev. és jegyz., között. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; VIII (bev. és jegyz., között. Demény Lajos), Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- SZÁDECSKY Lajos
1903 Előszó. Br. Apor Péter művéről és életéről, in: *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1750)*, I, I–XXXVI.
1899 Szamosközy magyar históriás éneke az 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről, Első közlemény, *Századok*, XXXIII, 211–225.
- SZENDREI Janka – DOBSZAY László – RAJECZKY Benjamin
1979 *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*, II, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TAXNER-TÓTH Ernő
1993 *Rend, kételyek, nyugtalanság. A Csongor és Tünde kérdései (Irodalomtudományi füzetek, 133)*, Argumentum Kiadó, Budapest.
- V. ECSÉDY Judit
1996 *Titkos nyomdabélyű régi magyar könyvek 1539–1800*, Borda Antikvárium, Budapest.
- VÖRÖSMARTY Mihály
1847 *Vörösmarty Mihály minden munkái* (2. kiadás; szerk. Bajza József és Toldy Ferenc), Pest.
1884 *Vörösmarty összes munkái* (5. kiadás; szerk. Gyulai Pál), Budapest.

Tema Arghir în biblioteca Muzeului Național Secuiesc

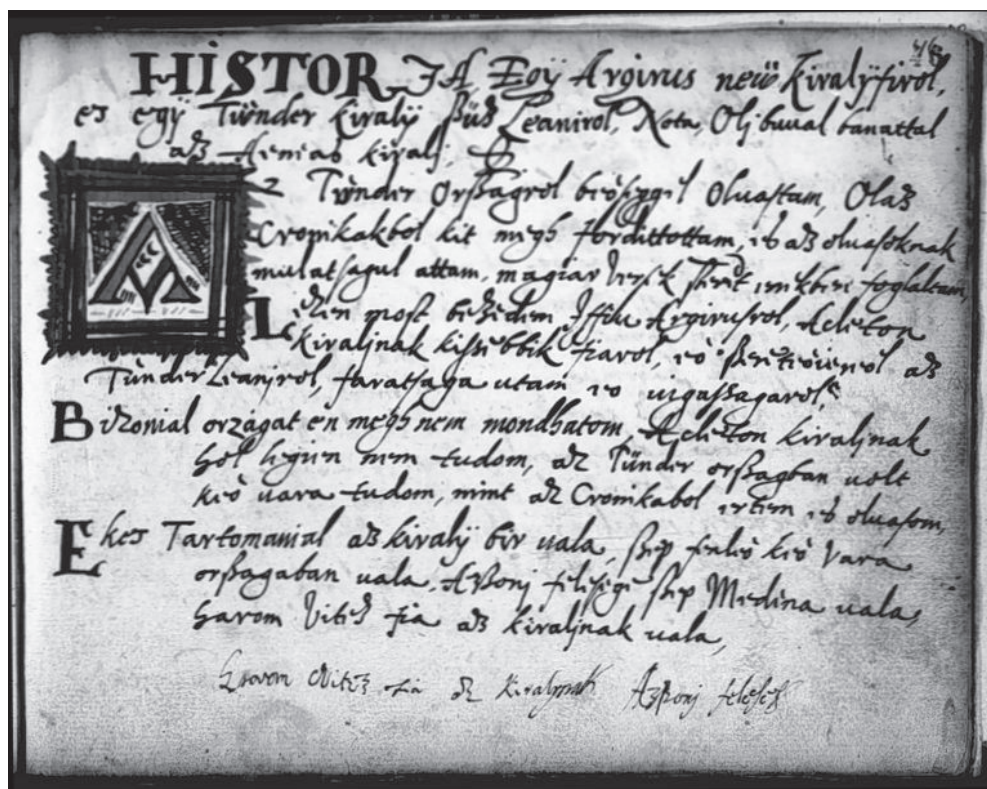
(Rezumat)

Istoria lui Arghir de Albert Gergei este o capodoperă renașcentistă maghiară din sec. al XVI-lea. Secole întregi a constituit una din cele mai populare lecturi maghiare și, în traducere, românești. Prima sa variantă cunoscută s-a păstrat în *Cartea de cântece Tatrosy* (1618). Însemnările din acest manuscris atestă posesori ai acestuia la Aita Mare (Trei Scaune), în sec. al XVII-lea. Numai întâmplarea a făcut ca deja această variantă nu a ajuns în custodia Muzeului Național Secuiesc. Lucrarea descrie ediții ale istoriei lui Gergei și ale adaptărilor sale, păstrate în Muzeu. Exemplarul ediției Gergei din preajma anului 1780, precum și exemplarul din anii 1820 al adaptării realizate de István Piskolti în 1781, par a fi unice. Prima s-a editat pe baza ediției păstrate în Biblioteca Ráday (Budapesta), de aceeași tipografie încă neidentificată, care a editat și varianta din 1785 a adaptării lui Piskolti, păstrată în Biblioteca Universitară din Cluj. A doua s-a tipărit pe hârtie transilvăneană (de Gurghiu) și prezintă cea mai mare asemănare cu o altă ediție fără loc și an din Biblioteca Națională Maghiară (OSzK). Problematika lui Arghir a fost abordată în Muzeu prima dată de savantul său custode Géza Nagy, în anii 1880, în trei lucrări puțin cunoscute.

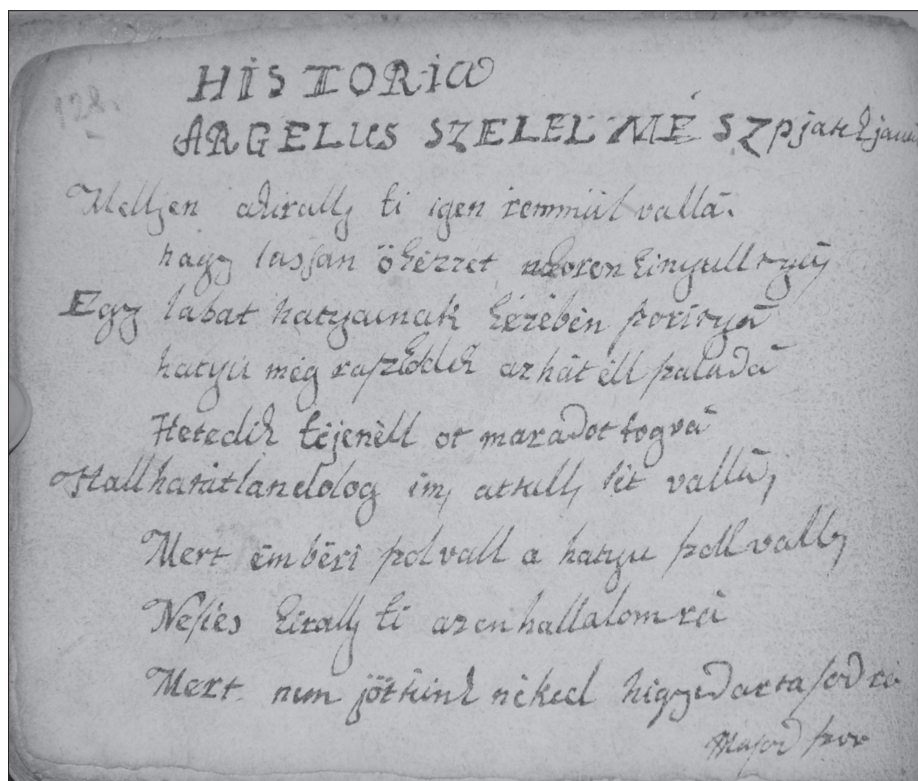
Stories of the prince Árgirus in the library of Székely National Museum

(Abstract)

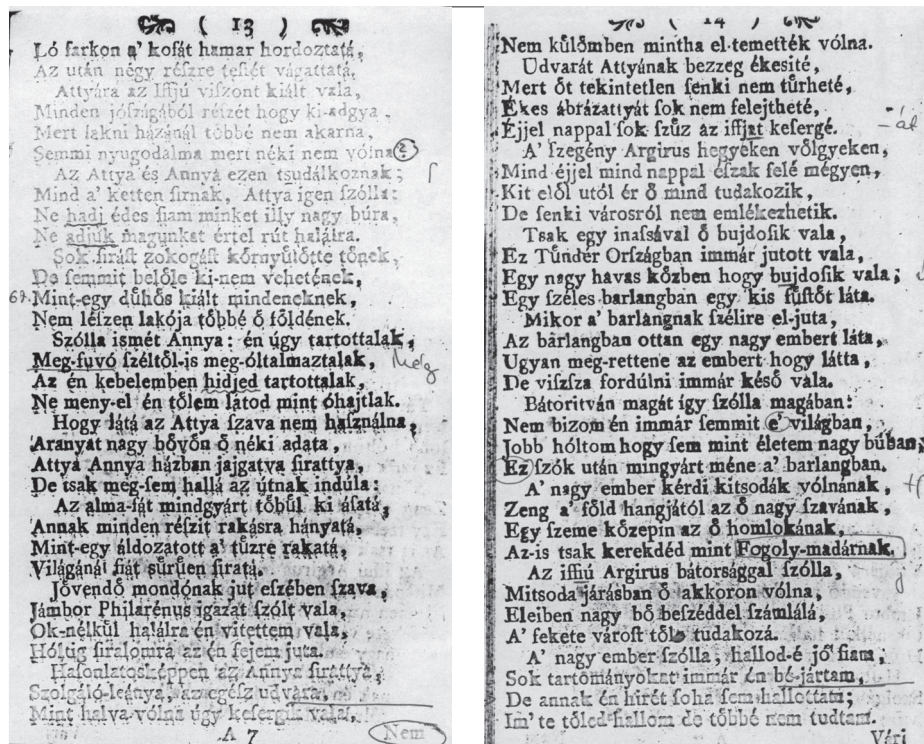
The Story of the Prince Árgirus by Albert Gergei (16th century) is a masterpiece of the Hungarian Renaissance literature. During centuries it was the favourite Hungarian reading and in translation the favourite Romanian trash. The first known version of the work is found in the *Tatrosy song-book*. The notes in this manuscript prove its possessors in Nagyajta (Székelyföld; Aita Mare, Covasna County) in the 17th century. It was only by hazard that the SzNM had not obtained it yet. The paper describes more editions of the *Árgirus* story preserved in the library of the Museum. An edition from the 1780's of the Gergei's *Árgirus* as well as an edition from the 1820's of the István Piskolti's trash-adaptatio (1781) are probable unique copies. The first printed book was published on the basis of the edition preserved in Ráday Library (Budapest). The second printed book has watermarks from a Transylvanian paper-mill (Görgény). In the Museum the *Árgirus* question was treated firstly by the scholar custodian Géza Nagy, in three little known papers in the 1880's.

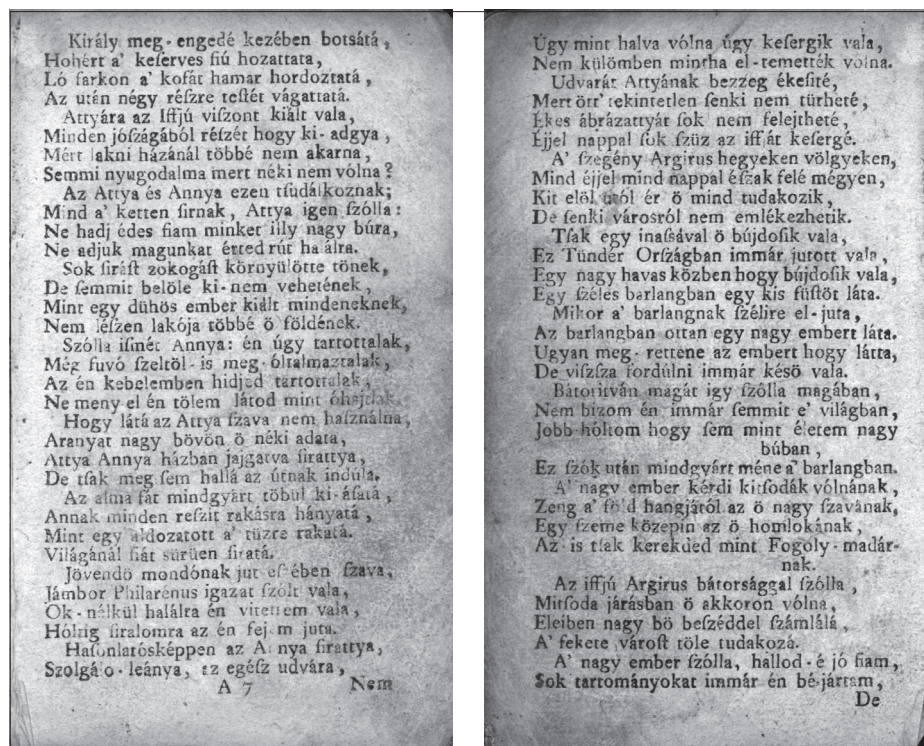
1. ábra Gersei Albert Árgirusának legrégebb fennmaradt (kéziratos) szövegemléke, az 1618-ban másolt Tatrosy-énekeskönyvben (OSzK, Budapest).

2. ábra Gersei Albert Árgirusának kései (1818 előtti) másolata a Czombó-énekeskönyvben (Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr).

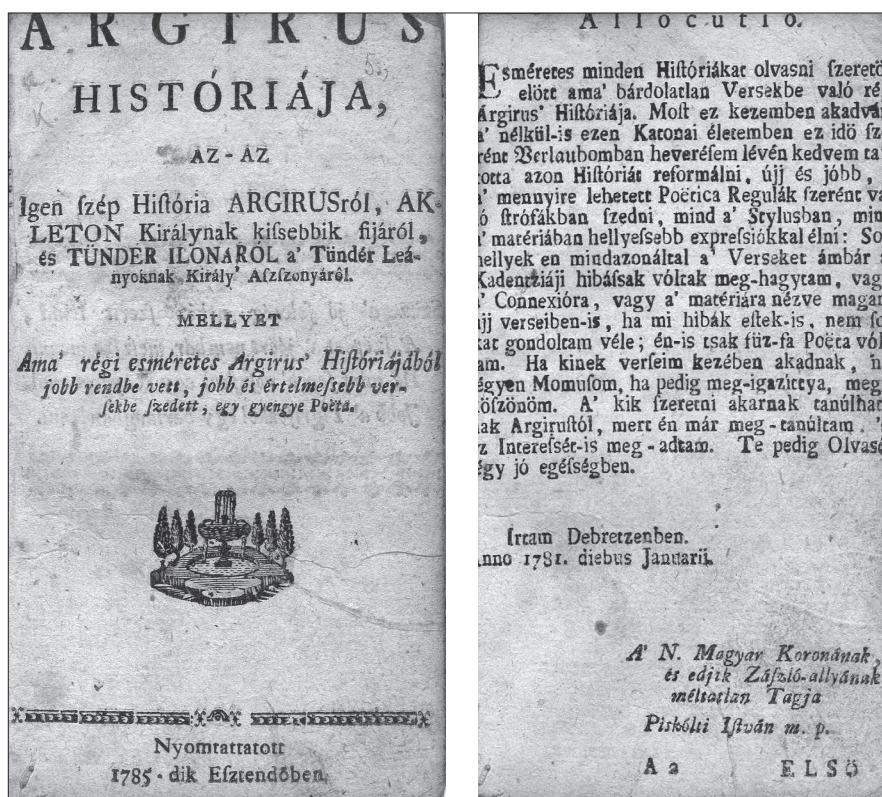
3. ábra Gergei Albert *Árgirusa* a budapesti Ráday-könyvtárban (1762 körüli kiadás). Két egymást követő oldal, a helyén álló *Nem* órszóval (perdöntő bizonyíték a szövegváltozatnak a SzNM-beli kiadásénál korábbi voltához; balról), illetve a *fogoly madárral* (a két változat egyazon leszármazási ághoz való tartozásának bizonyítéka: minden más forrásértékű kiadásban *bagoly madár* szerepel; jobbról).

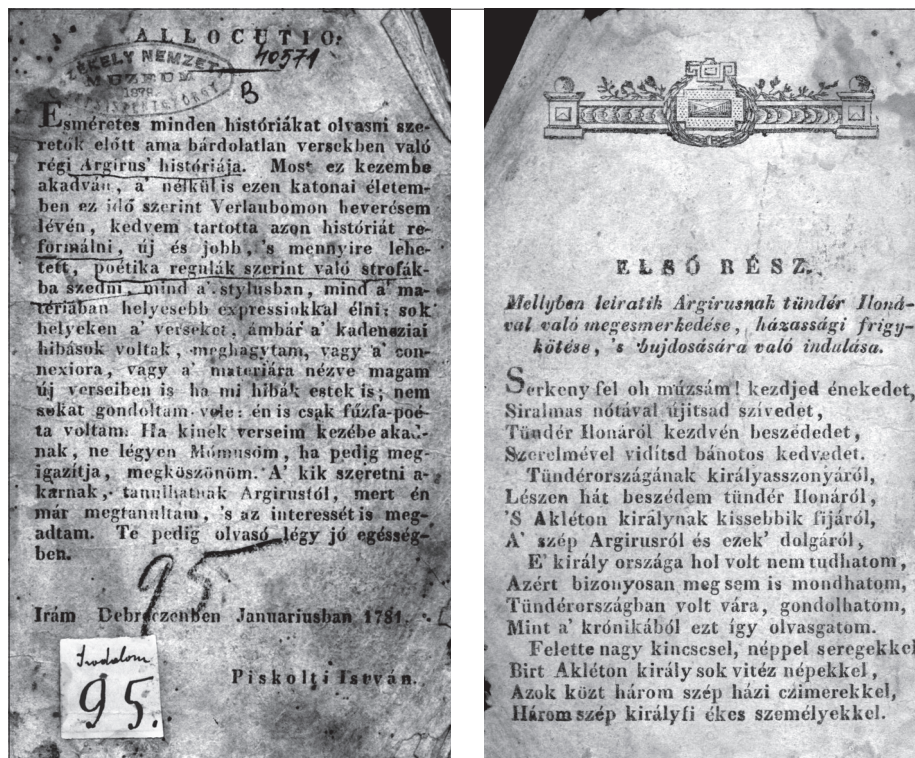
4. ábra Ugyanaz a két oldal, mint az előző ábrán, de a múzeumbeli, 1780 körüli kiadásban (balról az ottfelejtett, téves *Nem* órszó; jobbról a *fogoly madár*).

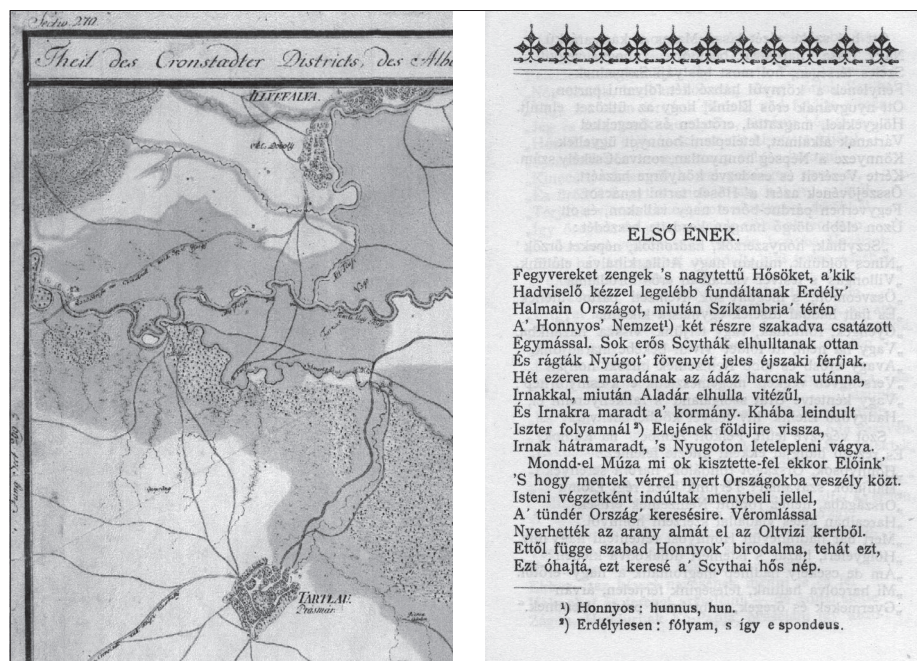
5. ábra Az *Argirus*-história 1780 körüli kiadásának a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött példánya: címlap a jellegzetes szökőkutas díszítő ábrával (balról) és az utolsó oldal (jobbról).

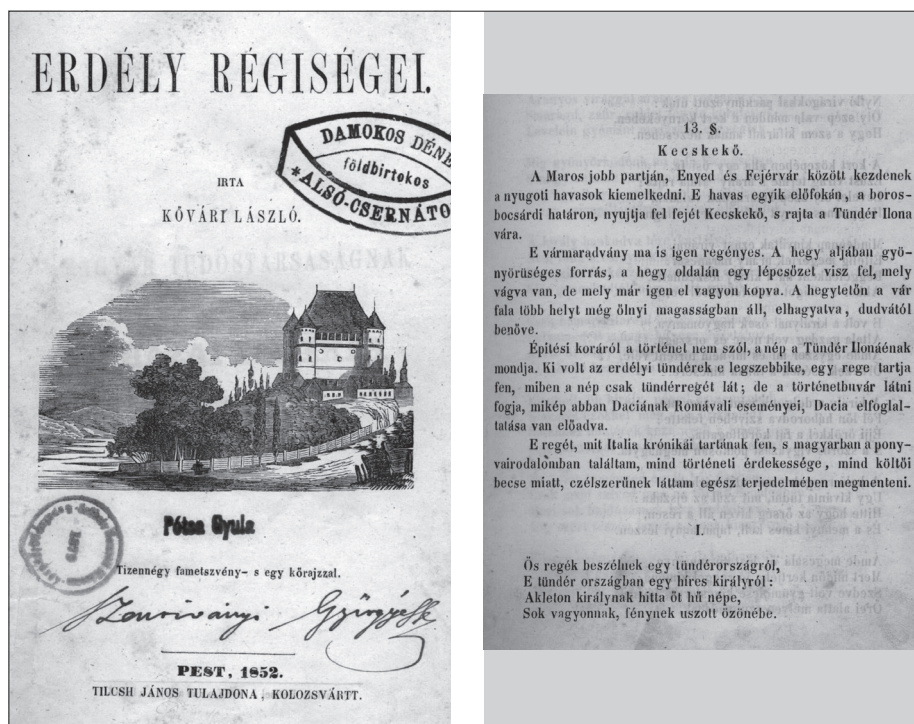
6. ábra Piskolti István *Argirus*-átdolgozása. 1785. évi, az előbbi kiadó általi kiadása a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (L.sz. 170420): címlapja a jellegzetes szökőkutas díszítő ábrával (balról), *Allocutiója*.

7. ábra Piskolti István Árgirus-átdolgozása. 1820 körüli kiadása a Székely Nemzeti Múzeumban: Allocutiója (balról) és a szöveg első oldala (jobbról).

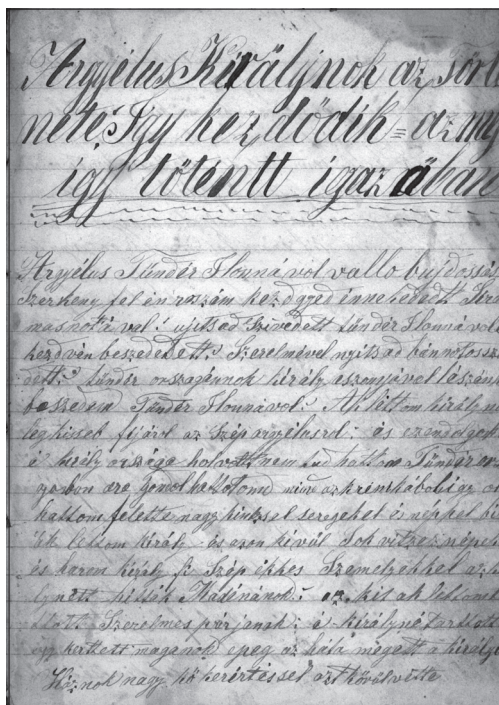
8. ábra „Ott hol az örvényes partú Olt habjiba önti Ügy csendesb vizeit, volt egy sziget, isteni lakhely... A tündérkertben. Így hívták hajdoni népek. ...a tündérkerti Királyné, ...Szűz s vezeté a Hősöket által az ingó Termőfák zöld gajjai közt közt tündéri lakába ...az arany almát elnyervén érni hazába...” (Aranyosrákosi Székely Sándor: *A székelyek Erdélyben*, 1822). – A Feketeügy beömlése utáni, az Olt véceri áttörése előtti egyetlen ligetes sziget az I. katonai felmérés 1780-as évekbeli térképlapján, a Brassó–Szászhermány–Sepsiszentgyörgy út hídjának közelében (az ábra bal szélén, a mai Vámoshidpusztája alatt); valamint az eposz kezdete az 1907. évi kiadásban (jobbról).

9. ábra Kővári László könyve (balról), benne a Dózsa Dániel (itt még cím nélküli) regéje, az *Argyus és Tündér Ilona históriája* (jobbról).

10. ábra Tatár Péter (Medve Imre) avar-székely *Argyilja* (ponyvafeldolgozás Szigligeti Ede színműve alapján). Címoldal (balról) és a hajlopási jelenet ábrázolása (jobbról).

alkotó eleme a dallam. Tudjuk, hogy Homerosztól a Kalevaláig minden naiv epikát énekeltek. Dallammelkült, olvasásra szánt epikus művek az irodalmak fejlődésének csak későbbi fokán jelentkeznek. Tudjuk, hogy a mi históriás énekeinket még mind énekeltek. Tinódi dallamszerző is volt. Csak könnyen megelégedünk róla. Pedig a históriás ének némely stilsabli sajátosságát a dallam figyelembevétele nélkül csak úgy nem érthetjük meg teljesen, mint régi líráinkat vagy a népdalt. Ami belőle elterjedt, élő előadásban terjedt, amit belőle a néphagyomány megőrzött, dallamostul őrizte meg. Főnműködését támogatta ugyan a nyomtatvány: de a hagyomány igazi hordozói könyv nélkül, énekeszóban vették át és adták tovább.

Hogy Argirus históriája nemcsak mint olvasmány, de mint eleven ének maig megélt a nép közt, 1914 tavaszán, bukovinai gyűjtőutamon, Istenegetben, tudtam meg. Egyik öreg énekesem valami régi dalba kezd. A többiek megállítják azzal, hogy „nem ez a nótája”. Némi vita után ráhagyta, hogy „ez Árgyilusé”. Elmondták, hogy hosszú téli esteken, tolfosztás közben szokták énekelni; megneveztek, aki többet tud belőle. Valakinél könyvben is látták. Meggyőződhettem arról, hogy Istenegetben és a szomszéd Hadikfalván még azok is ilyen néven ismerik a dallamot, akik a szövegből semmit sem tudnak. Ismerik a cigányzenészek és furulyás pásztorok is. Mivel hivatalos dolgom miatt fordulnom kellett, hosszabb szöveget és nyomtatott vagy írott példányát nem sikerült már kapnom, be kellett érnem az itt közölt töredékekkel. Ez az ismert 1769-iki kiadástól egyben-másban eltér.² Tehát vagy más forrásból ered, vagy a néphagyományban elváltozott szöveggel van dolgunk. Annál sajnálatosabb, hogy a bekövetkezett világfelfordulás mindmáig s talán örökre lehetetlenné tette a töredék kiegészítését.

Quasi recit. Poco rubato. ♩ = 68—96.

¹ L. Goethe „Au Lina” c. versét.

² V. Ö. Magyar Könyvtár 3678. sz. 20—21. lap.

11. ábra A Damokos István tizedes által 1860 körül, Észak-Olaszországban lemásolt, Piskolti-féle Árgirus (balról), és a Kodály által 1914-ben Bukovinában lejegyzett Árgirus nótája, a Piskolti-féle Árgirus szövegére (jobbról).

sikerültebben játszódtak. Közönségünk műérzéke az előadás által teljesen ki volt elégítve s a legjobb hangulatban oszlott szét. Ha Csóka társulata így halad továbbra is, még kilátásunk lehet több ily valóban élvezetes estére.

Szerdán jan. 20-án Völgyi József és neje jutalomjátékaul „Árgyilus királyfi és aranyhaju Tündér Ilona” fog előadatni. Völgyi sok darabban játszott közönségünk meglegedésére s így ajánljuk jutalomjátékát közönségünk pártfogásába!

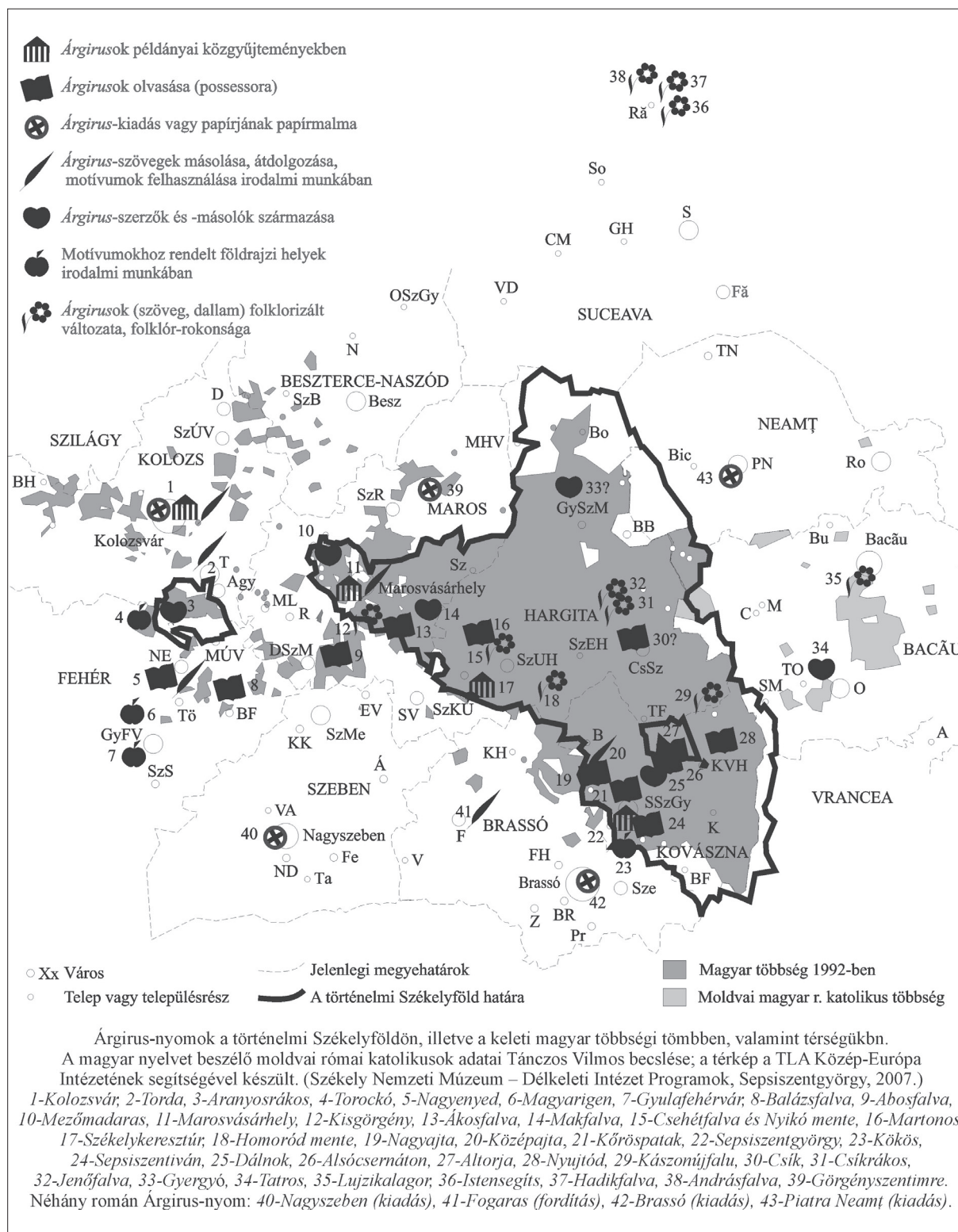
Színházi játékrend.

Ma szombatop jan. 16-án 1875. Várkövy Sándor jutalomjátékaul bérlet szünetben adatik: „Korona és verpad”. Vasárnap jan. 17-én: „Vén bakaucos és fia a huszár”. Hétfőn, jan. 18-án: „Zarándokok” vagy „Szerelmi kaland egy apáca zárdában”. Keddeu, jan. 19-én nem lesz előadás. Szerdán, jan. 20-án Völgyi József és neje Kocsis Eszter jutalomjátékaul bérlet szünetben adatik: „Árgyilus királyfi, és aranyhaju Tündér Ilona.”

Színházi szemle.

Szerdán „Árgyilus királyfi és aranyhaju Tündér Ilona”, Csütörtökön „Szamártej” és „Jól őrzött kis leány” adattak elő. Mindkét darabban a valóban kedves 7—8 éves Báthori Erzsiké-e volt a dicsőség.

12. ábra Sepsiszentgyörgy piaca a századfordulón (balról). Itt látta ponyván Roediger Lajos az 1867-es kiegészítés előtt Argirus históriáját. Gyárfás Jenő rajzának jobb oldalán a mai színház épülete, az akkori Városháza: itt játszott 1875-ben Árgirus-témájú darabot Csóka társulata (sajtója jobbról).

13. ábra Árgirus-vonatkozású helyszínek a Székelyföldön és szomszédságában. A dolgozatban nem tárgyaltak: a nagyenyedi (5), Huszti-féle felhasználás és kapcsolatos földrajzi helyei (4, 6–7); Csehétfalva (15), ahonnan Huszti munkájának 1753-as kéziratos példánya a Székely Nemzeti Múzeumba került; balázsfalvi (8) volt Timotei Cipariu egykori, tisztázatlan nyelvű, kéziratos vagy nyomtatott Árgirus-példánya; a Ion Barac-féle fogarasi (41) román fordítás néhány kiadásának a helye (40, 42–43); az Árgirus-nóta dallamának további begyűjtési helyei (31, 35). Csíki (30) család továbbá a Piskolti-féle Árgirus Székely Nemzeti Múzeum-beli kéziratos másolatának Gegő possessora, és feltételezhetően alsócsernátoni (35) Damokos családból való a bemásolója.